

KINCSESTÁR

ZRÍNYI MIKLÓS

ÍRTA:

MARKÓ ÁRPÁD

BUDAPEST 1942

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

Kiadó: Bodolai Zoltán.

Tipográfiai Műintézet (Fel.: Maretich József) V.. Báthory W. 18

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS

„FoeLIX InVICtVs, fortVnatVsqVe beLLorVM
aChlLLes, atLas Vngarlae, Leó, fortls athLeta
a braVlo ZrlnlVs.“*)

A magyar nemzet történetének utolsó évszázadai-
ban három nagy magyar alakja emelkedik az ország
sorsát intéző személyek fölé. Széchenyi István gróf,
II. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Miklós gróf, kortársai-
kat fölülmúló történelmi súlyukkal, egyéniségük va-
rázsával, életvonaluk párhuzamos haladásával, a
nemzetet felszabadító elhivatottságukkal és — nem
utolsó sorban — sikertelenségük tragikumával, olyan
kiváltságos helyet foglalnak el történetünkben, amely-
hez hasonlót még más nemzetek történelmében is alig
találunk.

E három nagy magyar közül a történetírás Zrínyi
Miklós gróffal bánt a legmostohábban. Széchenyi
István szerepét, nagyságát jól ismerjük, méltatjuk.

II. Rákóczi Ferencet, a legutóbbi évtizedek történet-
kutatása teljes fényében és valódi nagyságában állí-
totta szemeink elé. De ha valaki Zrínyi Miklós nevét
említi, csak így röviden, — minden jelző nélkül, —
akkor igen sok ember előtt nem az ő képe fog meg-
elevenedni, hanem dédapjáié, a szigetvári Zrínyi
Miklósé. Pedig ennek az első Zrínyi Miklósnak feje
fölé — bár vitéz törökverő bajnok volt, — csakis

*) Chronostikon a zirci cisztercita-rend könyvtárában
Őrzött Afium-példány utolsó lapján, Zrínyi halálának
(1664) évszámával.

ez az egy, önfeláldozó haditett, font maradandó emlékü glóriás koszorút. A második Zrínyi Miklós viszont nemcsak dicsőségesen harcoló és sorozatos győzelmeket arató hadvezér, de kiváló seregszervező is volt. Mint író és költő az akkori magyarság első klasszikusa s mindenekfelett kristálytisza jellemű férfi, a megcsonkított haza egységének visszaállításáért küzdő lelkes apostol és korának legnagyobb nemzetnevelője. Háborúit, hadvezéri erényeit és képességeit mindennek ellenére csupán a történekutató szakemberek ismerik. Hadtudományi és politikai írásainak mélységét és szépségeit még kevesebben. Leginkább talán költői működését ismerjük és ez az oka annak, hogy a felületes közönség a második Zrínyi neve mellé szinte megszokásból teszi a „költő és hadvezér” jelzőket. Pedig ha alaposan megismerkedtünk Zrínyi Miklós prózai írásműveivel, akkor azt tapasztaljuk, hogy korának nemcsak legkiválóbb magyar hadvezéri tehetsége, de európai műveltségű, tudós filozófusa, amellet minden nemesért, szépért rajongó, művészetkedvelő férfi volt, akinek nagy könyvtárban megtaláljuk korának valamennyi jelentősebb művét. Az akkori magyar világnak a szó legszorosabb értelmében vett polyhistora, lángoló hazafi, akinek sugalmazó ereje, tette készsége kizárólag egy ideális eszme szolgálatában állott. A magyar nemzet felszabadítása a török járom alól, a nemzeti erők összefogása és az ország felvirágoztatása volt Zrínyi munkásságának célja, értelme.

De bármilyen alapvető tényező is a nemzet életében egy-egy hadvezér vagy államférfi egyéni munkája és löktető akaratereje, — ha hiányzanak a történeti események többi feltételei, — szava kiáltó szó marad és fáradozásának azonnal megnyilatkozó eredményét sem ő, sem kortársai nem élvezhetik. Nemzetének, a hosszú hódoltság okozta fásultságával, fő-

lég azonban a király környezetének rosszakaratával és féltékenységgel Zrínyi sem tudott megbirkózni, keze meg volt kötve. Nem ülhetett a nádori székbe, holott arra hivatottságát az egész ország elismerte, — és nem lehetett a török sereg ellen felvonuló haderő fővezére, pedig alkalmasságát ismételten bebizonyította. Tépeldéseinek tragikus forrása az, hogy a magyar nemzet, — ha maga erejéből nem képes a töröktől megszabadulni, — akkor csak olyanhoz fordulhat oltalomért, — a Ferdinánd, majd Lipót császárok neve alatt európai politikát űző német birodalomhoz, — amelynek a magyar sors nem szívügye. De, habár fáradozását közvetlen siker nem koronázta, Zrínyit mégis az alkotó államférfiak sorába kell sorolni, mert nem csak a neve maradt meg az utókor számára, — mint olyan középszerű államférfiúé, aki az állam szekerét csak pillanatnyi helyzetnek megfelelően, több kevesebb ügyességgel kormányozza. Amit Zrínyi esze, tudása, szelleme teremtett, annak valóságos hatását látjuk az utána következő évtizedek lelkes magyarjainak működésében. Írásműveivel pedig halála után is hazáját, nemzetét szolgálta és szolgálja ma is. Tanítómestere mindazoknak a ma élő magyaroknak, akik nyitott szemmel olvasnak a régi magyar sors könyvében és higgadt, józan ítélettel aggódva szemlélik a magyar jövő fejlődését.

I. NAGYHÍRŰ ŐSÖK MÉLTÓ UTÓDA

Tanuló évek

A mohácsi katasztrófa utáni zűrzavaros magyar világ keservesen vajúdó évtizedeiben a magyar nemzet mindenkitől cserbenhagyva, megcsónkítva, területileg is szétszakítva, vívta élet-halál harcát. De a két külső ellenség, — a török és német, — hatalmának letörését megnehezítette a nemzet belső életének rendezetlensége, a lelki egység széthasadása. Annak a magyar államférfiúnak, aki ilyen légkörben nemzetének javát akarta munkálni, össze kellett ütköznie mind a török, mind a császári hatalommal. Ebbe a dilemmába került Zrínyi Miklós is, de határozott, erélyes egyénisége, tétovázás nélkül kijelölte a szabadságra vezető utat és azt a nemzet belső lelki, erkölcsi megújulásában kereste. Ezen az úton haladva jutott végül arra a meggyőződésre, hogy ne bízza magát a nemzet se a császárra, se más külföldi segítségre, hanem minden melléktekintetet, pártvillongást, felekezeti harcot félretolva, maga erejéből vesse magát a törökre, mert ez a legveszedelmesebb ellensége.

Az a tudat, hogy a török a magyar legadázzabb ősi ellensége, a Zrínyi családban örökletesen szállt apáról fiúra, de leghatározottabban, és minden vonatkozásban legkövetkezetesebben, a család legkiválóbb tagjában, abban a Zrínyi Miklósban nyilvánult meg, aki — mint Zrínyi György és Széchy Magdolna fia,

— 1620 májas 1-én született, a család horvátországi, ozalyi várkastélyában. Apja, György, nagyapja szintén György, — dédapja pedig a Szigetvárból ki-rohanó Zrínyi Miklós, — a magyar-horvát végek országosan ismert törökverő hősei voltak. Elődeik már három évszázad óta állottak állandó harcban, a Zrínyi családnak Balatontól Adriáig nyúló birtokaiba be-becsapó ozmánokkal. Ennek a magyar-horvát hősi nemzetségnek alig volt olyan férfitagja, aki ne vérezett volna a törökkel vívott szakadatlan harcokban. A végbeli hadakozást valamennyien élet-céljuknak — hazafias kötelességüknek tekintették, minden nemzetiségi vagy faji elválasztó gondolat ki-kapcsolásával, hiszen a nemzetiségi kérdés akkor még ismeretlen volt. Az Arpádházi magyar királyok történetének folytatásaképen, a horvát és magyar végeket és a Dunántúl déli szegélyét mindenki a magyar korona szerves részének tartotta. Bár a Zrínyi család délszláv eredetű, a nemzetiségi kérdést Zrínyi Miklós szinte magától értetődő természet-séggel azzal az egy mondattal intézi el, amit egy alkalommal Péter öccséről mondott: „jó horvát, vagyis jó magyar” volt.

A végvári vitézi élet akkor nemcsak a hivatás-szerűen hadrakelt fegyveres katonaság kiváltsága volt, hanem rányomta bélyegét a XVI. és XVII. század politikai, közigazgatási és társadalmi életére is. A Dunántúl déli vidékén és Horvátországban minden megerősített várkastély, vagy a főurak nagy kiterjedésű birtokainak veszélyeztetett pontjain épített cölöpgátaknak és földváraknak egymással összefüggő sora, egy-egy, — tervszerűen kidolgozott, — véderő-rendszer részét alkotta. A várak, uradalmak tiszt-tartói egyúttal a sok községből álló területről származó jobbágykatonaság katonai feljebbvalói voltak, valamennyien pedig teljhatalmú váruruknak, mint

fővezérüknek parancsára hallgattak. A nemes ifjak élete ilymódon szinte születésük napjától kezdve fegyverektől hangos, háborús légkörben folyt le. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Zrínyi György, — akinek életeleme a harc, a vadászat volt és aki a személyes bátorságot tartotta a férfiú legmagasztosabb erényének, — a török ellen vezetett portyázásaira Miklós fiát, állítólag már 5—6 éves korában is magával vitte. Az első mélyebb benyomások, amiket Miklós gyermekségének első éveiben az életről szerezhettek, tehát a háborúval voltak kapcsolatban. Zrínyi György néhány évvel első fia születése után, átköltözött az örökség révén neki jutott Csáktornyái várba, és innen, — mint uradalmának s egyúttal a Muraköz védelmi rendszerének központjából, — vezette a török portyázások miatt soha nem szűnő aprólékharokat. Zrínyi II. Ferdinánd király személyes hívei közé tartozott. A király nagyrabecsülte a fiatal gróf bátorságát, lovagias fellépését, testi erejét, és szívesen vadászott társaságában. A Zrínyi család ilymódon a bécsi udvarral közelebbi kapcsolatba került, ami György fiainak, Miklósnak és az 1621-ben született Péternek későbbi életére nagy hatással volt.

Bár Zrínyi György nem volt tudományokkal foglalkozó ember, szívesen hallgatta az udvarában vendégként megforduló papok, tudósok beszélgetéseit s ezért nem hanyagolta el fiainak szellemi nevelését sem. De a Zrínyi gyerekek érdeklődését természetesen inkább a vitézi élet kötötte le. A fiatal Miklós a várkastély termeinek falain harcrendelő őseinek képeit láthatta, a termekben, folyosókon a Zrínyi ősök harcaiban zsákmányolt török fegyvereket, lobogós kopjákat. A portyázásokról hazahozott foglyok kínzó vallatásához, a várárokból oszlásnak induló török hullákhoz s a viaskodásokból hazatérő

lovak kopjaira tűzött törökfejek borzalmas képéhez már szinte csecsemőkorában hozzászokott.

De mindezeket a szörnyűségeket elnyomta az a pompás látvány, amikor Zrinyi György riadót fuvattott, s talpig vasba öltözött lovasaival dübörögve száguldott a vár felé közeledő török portyázók elé és azokat széjjelverve győzelmi ujjongással, trombitaharsogással, tért vissza. A háborúval járó dicsőség diadalérzete erősebb volt a borzalmak okozta benyomásoknál. Ez magyarázza meg, hogy Zrinyi Miklós élete végéig vallotta azt, amit egyik munkájának legelső fejezetében így mond: „Nagy dolog, hogy az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb, becsületesebb a vitézség, és végzetre nagy csudára méltó, hogy az élő Isten, ura mennynek, földeknek, — legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: Seregeknek Istene.”

A vitézi mesterség gyakorlásában Miklósról két-ségkívül édesapjának példája volt a legnagyobb hatással. Míg azonban az apa, Zrinyi György, csak személyes hős volt, bátor lelkes csapatvezető, — fia, Miklós, a hősiesség és katonai erények lényegét nem csupán a személyes bátorságban keresi. Nála a „vitézség, katonai virtus” magasabb szellemi kincsek, a hadvezéri rátermettségnek összessége, szóval az ész, a tudás, erkölcsi tisztaság és személyes bátorság együttműködése. Az áthidalhatatlan távolság a XVII. század feudális urai és a tőlük vezetett katonaság, jobbágyság között, — az akkori magyar élet jellemző sajátja volt. De a jobbágyi alázatosság és a várúr családjának úri tudata, magától értetődő felsőbbsege között volt egy pont, amelyen ez a két véglet találkozott. Harcban, a törökverés változatos és válságos pillanataiban a főúr és jobbágykatonája egyképen csak ember volt. És ha a jobbágy szívesen áldozta életét uráért, ura ugyanezt tette, amikor személyes

példaadásával megmutatta azt, hogy gondot visel csapatjára, azt ügyesen vezeti és karddal kezében, ha kell, — éppen úgy aprítja a törököt és kapja a sebeket, mint legutolsó rongyos katonája.

Édesapja vitézi példájában Miklós nem sokáig gyönyörködhetett. Zrínyi György, Ferdinánd király felszólítására 1626-ban 1000 lovas élén vonult a 30-éves háború sziléziai hadszínterére, hogy Wallenstein seregéhez csatlakozzék. A császári fővezér, — aki akkor haderejével a Felvidék nyugati részén, Bethlen Gábor és Murthéza budai török pasa egyesült hadaival állott szemben, — Zrínyi csapatát a Vág-vona! őrizetére rendelte. Zrínyi ott járványos betegségbe esett. Pozsonyba szállították, ahol Pázmány Péter palotájában, 1626 december utolsó napjaiban, 28 éves korában meghalt. Pázmányt már régi barátság fűzte a Zrínyi-családhoz, különösen azóta, amióta sikerült neki Zrínyi Györgyöt a protestáns vallásról visszatéríteni a katolikus egyház kebelébe. A két Zrínyi fiú további sorsára Pázmány bíborosnak igen nagy befolyása volt, bár a régebbi történeti véleményektől eltérően, ma már megállapíthatjuk azt, hogy nem ő volt a fiúk hivatalos gyámja. II. Ferdinánd király Zrínyi György iránt érzett hajlandósága miatt meleg érdeklődéssel kísérte az árvák sorsát. Ügylátszik az ő kívánságára került egy. — több tagból álló, — gyámi testület élére Sennyey István püspök, királyi kancellár. Az árvák ügyeivel foglalkozó írásokban még Domitrovich Péter zágrábi püspök, Patasich István báni helytartó és királyi személynök, Trautmansdorff Zsigmond gráci főkapitány és a horvát végvidék generálisa, Mikulich Tamás királyi személynök és Batthyányi Ferenc, a kanizsai végek vicegenerálisa és egerszegi várkapitány, nevei is szerepelnek, mint a Zrínyi gyerekek gyámjai.

Zrínyi György özvegyének életéről nem sokat

tudunk. Feltűnő az, hogy sem férje, sem testvérei soha sem említik leveleikben nevét, és a gyerekek nevelésével foglalkozó írásokban sem olvasunk róla semmit. Talán még Zrínyi György életében tőle elvált, azután rövid özvegység után újból férjhez ment. Az árvák gondozását Batthyányi Ferenc felesége, Lobkowitz-Poppel Éva vette át. Ehhez az asszonyhoz a gyerekek — mint hozzá intézett leveleik mutatják, — fiúi szeretettel ragaszkodtak. „Asszony ő Nagysága, a mi anyánk”-nak és „legkedvesebb anyjuknak” hívták. A Zrínyi fiúk úgy Csáktornyán, mint Poppel Éva szomszédos birtokain és a Lobkowitz család bécsi kastélyában legszívesebben Éva asszony társaságában töltötték szabad idejüket. Sennyey püspök halála után Pázmány még nagyobb figyelemmel kísérte a fiúk sorsát és, felismerve a Zrínyi Miklóspan szunnyadó tehetségeket, kiemelte a két fiút a Csáktornyai háborús légkörből. Talán azért is, hogy az erősen protestáns érzelmű Poppel Éva hatását ellensúlyozza, — a fiúkat a gráci jezsuita iskola nevelésébe adta. Ez az intézet volt abban az időben a legelőkelőbb családok fiainak nevelőiskolája. Amikor 1630-ban nevüket mint „Nicolaus Comes a Zrin, Hungarus, — és Petrus Comes a Zrin, Hungarus“, — néven az intézet anyakönyvébe írták, ott osztrák, olasz, horvát és egyéb nemzetiségű grófi és bárói gyerekekkel együtt tanulták a klasszikus és vallásos nevelés alapelemeit. A hatalmas iskolát (akkor 1500 fiú nevelődött ott) Pollizerolli Vitális jezsuita atya kormányozta kemény kezekkel, de az ifjúság szellemi szórakozásáról gondoskodó jóindulattal. Gyakran rendeztek színjátékokat, farsangi, évzáró ünnepélyeket, bibliai és történelmi tárgyú előadásokat. Mindezekben Miklós lelkes örömmel és már akkor megnyilatkozó komolyságával vett részt. Péternek a nevelésnek ez az ágazata kevesebb örö-

met okozott. Bár nem volt tehetségtelen gyerek, de szilaj, korlátokat, fegyelmet nehezen tűrő természetének az elméleti tanulás, a nyelvek gyakorlása nem volt kedves. Míg Miklósban már itt kezdett kiütközni a tudományok és művészetek iránti elmélyedő hajlam és a külföldi nyelvek iránti érdeklődés, Péter előszeretettel csak horvátul beszélt és minden vágya az volt, hogy az iskola fegyelméből újból hazakerüljön a végbeli mozgalmas harci környezetbe.

Zrínyi Miklós megtanult latinul, görögül, németül és olaszul. Megismerte a latin klasszikusok remekműveit, sőt valószínűleg itt szerezte meg a francia és spanyol nyelvben való jártasságának alapelemeit. A mindennapi vallásos gyakorlat szintén mély hatást gyakorolt Miklósrá, anélkül azonban, hogy más felekezetek ellen elfogulttá tette volna.

Miklóst 1628-ban nagy kitüntetés érte. A király kinevezte őt főlovászmesternek, édesatyja érdemeire való megemlékezéssel. Később, születésénél fogva, Zala vármegye főispánja lett és mint zászlósúr, 8—10 éves korában már aláírását láthatjuk az országgyűlésen hozott törvények szövegei alatt.

1633-ig voltak a Zrínyi fiúk Grácban. Közben néhány hónapot Bécsben is töltöttek, hogy az udvari életet megismerjék. Ezután Pázmány Péter környezetébe kerültek Nagyszombatba, ugyancsak a jezsuiták collegiumába. Pázmány most már közvetlenül akart befolyást gyakorolni a fiúk nevelésére, hiszen származásuknál fogva előkelő közeleti szereplés várt rájuk. Szükségesnek tartotta tehát azt, hogy elméleti kiképzésükön kívül, közelebbről megismerjék nemcsak az állam legfőbb méltóságainak szerepkörét és a királyi udvart, hanem Magyarország belügyeit és a Monarchia külpolitikai helyzetét is. — Erre Pázmány udvaránál alkalmasabb helyet aligha találtak volna. A nagyszombati jezsuita iskola, — az

akkori magyar tanítás kiváló főiskolája, igen alkalmas volt arra, hogy Zrínyinek alapos klasszikus műveltséget adjon. Úgy látszik leginkább a bölcsészeti tudományok iránt érdeklődött, de Pázmány ezt nem helyezte. Egyik levelében ezt írja: „Zrínyi ... ifjú egészségét vesztí s rútságban vagyon a sok tanulástól. . . „ é n a philosophiát nem az ő fejének valónak ismerem. És ha tanulnia kellene is, jobb volna a rhetorikában lenni.” Miklós tehát Nagyszombatban 1634-től 1636-ig a rhetorika két éves tanfolyamát végezte, ami fejlődésére, műveltségére nagy befolyással volt.

De a nagyszombati tartózkodás más tekintetben is hasznos volt. A Zrínyi fiúknak itt nyílt először alkalmuk arra, hogy az ország belügyeivel megismerkedjenek, mert Pázmány udvarában minden számottevő politikus megfordult. Miklós eddig csak a magyar közélet egy részletét ismerte, a török-magyar kérdésnek azokat a vonatkozásait, amelyek az ő szűkebb hazájának, a Dunántúl déli vidékének életével voltak kapcsolatban. Pázmány környezetében kitártul előtte az egész akkori magyar világ. A bíboros megkívánta azt, hogy a fiúk asztalánál, vagy dolgozószobájában legyenek, ha a magyar rendek képviselőivel és más befolyásos férfiakkal tanácskozott. Zrínyi csodálkozva hallotta az itt folyó vitákat és itt kezdte megismerni a magyar belpolitika szövevényeit és a magyar ember egészen sajátos természetrajzát. Pázmány bíboros, az ellenreformáció hatalmas harcosa, katolikus egyházfejedelem létére mégis a Rákócziak protestáns erdélyi fejedelemségét pártolta, mert állami és nemzeti érdeknek tartotta e színmagyar országrész függetlenségét. Esterházy Miklós gróf nádor — szintén lelkes hazafi — más álláspontot képviselt. Mérsékelt nemzeti politikáját Erdélytől függetlenül akarta diadalra vinni. Pázmány

állandóan egyháza érdekeit tartotta szeme előtt, mások legsürgősebben a protestáns rendek sérelmeit kívánták orvosolni s addig hallani sem akartak egyéb országos kérdések tárgyalásairól. A magyarság két malomkö — a török és német — között őrlődő életében több ilyen ütközőpont volt. Erdély és a nyugati kérdés, — a török veszély és keresztény védelem, — a rendiség és a bécsi abszolútizmus, — a reformáció és az ellenreformáció képviselői vívták ebben a korszakban szellemi harcukat. Pázmány környezetében többségben voltak azok, akik Magyarország geopolitikai helyzete miatt azt vallották, hogy a törököt csakis a német-római birodalom, — közelebről a Habsburg-ház, — segítségével lehetne az országból kiűzni. Ha ez nem lehetséges, akkor békében kell élni a törökkel. Ezért sokan igazat adtak Pázmány ama mondásának, hogy: „... mint küszöb és ajtó között lévő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között és mind oltalomtul, mind ellenségtől romolnunk kell, ha békességben nem maradunk.”

Zrínyi Miklós azonban a retorikai és politikai művelődés lehetőségein túl, Pázmány udvarában még valamit tanult, ami későbbi működésére letörölhetetlen bélyeget ütött. Megismerte nyelvünk erőteljes szépségét, Pázmány szónoki erejét. Írásából, prédikációjából megtanulta azt, hogy a szó, a hozzáértő kezében gyakran hatalmasabb fegyver, mint a testi sebet ütő puska vagy kard. De mindaz, amit Zrínyi e sok benyomásból Pázmány udvarában magába szívott, csak példa volt neki. Szunnyadó tehetsége, egyéniségének teljes kialakulása ezekre támaszkodva, mindvégig önálló, határozottan egyéni utakon haladt.

A bíboros a Zrínyi-fiúk nevelését tervszerűen folytatva, őket 1636 elején Senkvicz Máttyás, tudós és művelt esztergomi kanonok kíséretében Olaszor-

szágba küldte, hogy világot lássanak és ismereteiket gyarapítsák. Hosszabb időt töltöttek Itália földjén, főleg Rómában. Zrinyi olaszországi tartózkodása kimélyítette és befejezte fejlődésének tudományos és művészi korszakát. Bár Itália abban a korban politikai zűrzavarok közt élt, olyan külföldi előkelő és vagyonos látogató, mint Zrinyi Miklós, kedve szerint gyönyörködhetett ott a renaissance műveltség pompájában. A pápai udvarnál kedvelt kanonok segítségével könnyű volt Zrínyinek VIII. Orbán pápa színe elé jutni, aki a fiatal magyar főurat, hosszabb beszélgetésekre méltatta, mert felismerte benne egy fejlődésben lévő nagy szellem kiválóságát. Búcsúzáskor még költeményeinek egy kötetével is megajándékozta. Sok templomban, műemlékben gyönyörködött itt a fiatal Zrinyi, aki ilyen művészi emlékeket szegény magyar hazájában eddig még nem láthatott. De a művészeteknél még jobban érdekelték őt az akkor ismert irodalom termékei, elsősorban Machiavelli és Torquato Tasso munkái. Itália, a pápai udvar hatása alatt, a hit, a tudomány és költészet lendületes korszakában élt. Zrínyire mindez nemcsak felületes benyomást gyakorolt. Itt vert lelkében gyökeret az a meggyőződés, hogy annak az embernek, aki hivatva van másokat vezetni, nemcsak jó katonának, és lelkes hazafinak kell lennie, de olyan, — minden irányban kiművelt, — emberfőnek, aki szakadatlanul tanul, tapasztal, a külföld irodalmából és tanulságából elsajátítja azt a magasabbrendű műveltséget, amelyet azután hazája érdekében gyümölcsöztethet.

1637-ben a Zrinyi fiúk nagy pártfogója, Pázmány Péter meghalt. Ekkor már hazatértek olaszországi útjukból és a gyámság alól végleg felszabadulva, megosztottak eszmei részben az ősi Zrinyi birtokon, de a két testvér egyelőre teljes egyetértésben együtt lakott Csáktornyái várukban, közösen kezelte vágó-

nát és közösen intézte a határszéli hadiügyeket. Bár az egyetértés, fegyverbarátság és testvéri béke közöttük a későbbi években sem borult fel, a két Zrínyi testvér életvonala mostantól kezdve, — a velük született és kitörülhetetlen egyéniség szerint, — kezdett elválni egymástól. Péter többet nem igen törődött a tudományokkal, művészetekkel. Egyszerűbb lélek volt, megelégedett azzal, hogy mint horvát főúr, hivatásul a harcos őseihez méltó vitézi életet válasz-sza. Amikor pedig 1641-ben Frangepán Katalint feleségül vette és Csáktornyaról Ozalyra költözött, új környezetének hatására a bécsi politikát támadó, horvát főúrrá vált.

A Csáktornyai várúr

1637 után a Csáktornyan maradt Miklós életének új korszaka kezdődött. Gyermekévei, törökverő atyja környezetében, fakasztották lelkében hősiességének, katonás erényeinek rügyeit. A gráci és nagyszombati jezsuita nevelés fektette le tudományos készségének alapjait. Pázmány környezete és közvetlen hatása érlelték meg benne politikai, államférfiúi és írói készségét. Olaszországi utazása fejlesztette művészi lelkét. De Olaszországból nemcsak az irodalom végtelen szeretetét és becsülését hozta magával, hanem igen sok könyvet is vásárolt. Ez a gyűjtemény volt későbbi híres könyvtárának alapja.¹ Az akkori európai (olasz, francia, spanyol, német) irodalom minden nevezetesebb művét megtaláljuk e könyvtárban. A diplomáciai, hadtudományi, művészeti, nemzetgazdasági könyvek gazdag sorozata bi-

¹ Fia halála után ez a könyvtár a Daun grófi család birtokába került Vöttauba, Morvaországba, onnan 1892-ben a zágrábi egyetemi könyvtárba, ahol ma is őrzik.

zonyítja Zrínyi Miklós komoly érdeklődésének sokoldalúságát. A könyvtárnak háromnegyedrészre olasz könyvekből állott s abban előkelő helyet foglaltak el a római klasszikusok munkái. Különösen Cornelius Tacitus, Vegetius és Julius Caesar művei voltak kedves olvasmányai élete végéig.

Zrínyi könyvtárát valóban nemcsak palotája külső díszének tartotta. Alig van olyan könyv, amelyben ne találánánk a szöveg mellé, maga kezével írt megjegyzéseket. Nem felületesen, de gondolkodva olvasott. Egy-egy mondat mélyebb értelme figyelmét megragadta, rögtön hozzáfűzte gondolatait s ezeket a gondolatforgácsokat használta fel később prózai munkáiban. Mivel a már említett nyugateurópai nyelveken és a latinon kívül természetesen magyarul és horvátul tökéletesen írt és olvasott, sőt a török nyelvet is megtanulta, — azt mondhatjuk, hogy nem jelenhetett meg az akkori Európában olyan könyv, amelyet Zrínyi eredeti nyelvén meg nem értett volna. A Csáktornyái vár főúri berendezéséről a benne felhalmozott festményekről, műkincsekről, drága fegyverekről, tehát a vár urának nagy lelki kultúráról tanúskodó életéről, sok érdekes adatot tudunk meg Tolúus Jakab, híres holland tudós útleírásából, aki Zrínyit 1661-ben meglátogatta. Az akkori durva erkölcsű, vérzivataros magyar világban valóságos oázis lehetett ez a vár, amelynek még a kertje is: „olyan gyönyörű és gondozott, hogy szóval ki sem mondható.” E pompás környezet és a sok elméleti tanulás azonban mégsem tette Zrínyit elvont gondolkodású, az irodalmat csupán önmagáért kedvelő szobatudóssá. Egyéniségének legjellemzőbb vonása a józan gyakorlatiasság, a lüktető akaratere és a céltudatos munkakészség. Ezért, amikor alig 18 éves korában nagykiterjedésű uradalmainak kormányzását átvette, megtanulta a gyakorlati gazda és kereskedő életéhez

szükséges ismereteket is. A Zrinyiek nemcsak jó katonák, hanem ügyes gazdák is voltak. Ügynökeik Krajnával, Styriával, Velencével és az Adriai tenger sok városával állottak élénk üzleti kapcsolatban. Zrínyi Péternek Buccariban, a dalmát parton lévő sziklavára volt a Velence felé irányuló kereskedelem központja. A Csáktornyái uradalomhoz tartozó földéken bőven termett a gabona, a luttenbergi déli lejtőkön híres bor. Az ügyesen vezetett kereskedelem révén a Zrínyi testvérek igen nagy jövedelemmel rendelkeztek, aminek tetemes részét a birtokaikat veszélyeztető török elleni védekezés céljaira használták fel. A birtokelosztással kapcsolatban rendezni kellett a végvárak és megerősített helyek védelmét, a jobbagykatonaság megszervezését és szabályozni a két fivér katonai hatáskörét. Az elsőszülötti jognál fogva Miklóst illetve a felsőbb katonai hatáskör és Légrád és a Muraköz örökös kapitányi címe. Ebben az állásában 16-40 májusában a király őt meg is erősítette.

Az 1606 november 11-én a bécsi udvar és a törökök között kötött zsitvatoroki békét időnként megújították, mert a bécsi udvar német-római birodalmi politikájából kifolyólag a török-magyar hadszíntér a nagy nyugateurópai események szín játékában, mellékhadszíntérré vált. Sem II. és III. Ferdinánd. sem pedig I. Lipót nem vetettek nagy súlyt arra, hogy Magyarország területe minél előbb felszabaduljon a török nyomástól, mert a dinasztikus politika érdeke azt kívánta, hogy teljes erejüket és minden figyelmüket a francia Bourbon-ház növekvőben lévő hatalma felé fordítsák, hogy annak befolyását Európa közepére és keleti felére megakadályozzák. Ezt azonban csak úgy tehették, ha a keleti határokon béke van és a császári sereg nem kénytelen erejét a magyar-török hadszíntéren felaprózni. Nem mondhatjuk azt, mintha a koronás magyar királyok nem érezték volna

azt a sok fájdalmat és veszteséget, amit ezzel a politikájukkal a magyaroknak s ezzel közvetve önmaguknak okoztak, de világtörténeti tanulság az, hogy egy nagyobb hatalom után való törekvés fénye mögött árnyékba kerül sok, bár jogos, de kisebb területekre vagy egyes nemzetekre korlátozott szükséges tenni-való.

Zrínyi Miklós szereplésének idejében a magyar nemzet feje felett és terhére folyó diplomáciai játék, két világnézeti kérdés körül forgott. Az udvar és hadvezérei, közöttük elsősorban Montecuccoli gróf tábornagy, Zrínyi nagy ellenfele, a német-római birodalmi gondolat képviselői voltak. Arra törekedtek, hogy a Habsburg-ház hatalmát nyugaton megszilárdítsák és csak azután akartak a törökkel leszámolni. Mivel az ozmán hatalom további terjeszkedését abban az időben beszüntette, a császári diplomácia egyelőre nem akart erélyes támadó hadjárat alakjában ellene fellépni. Zrínyi Miklós és mindazok a gondolkodó lelkes magyar urak, akik itthon, vagy a királyi udvarban hazájuk sorsát szívéükön viselték, ezzel ellentétben azt hangoztatták, hogy a legsürgősebb feladat a nyugati kereszténységet fenyegető török hatalom letörése és Magyarország felszabadítása. Ha ez megtörtént, az uralkodóház Magyarországra, mint új erőforrásra támaszkodhatik nyugati politikájában.

Zrínyi Miklós, rövid életének második felében, e két világnézet malomköve között őrlődött. Mint a királyság eszméjének törhetetlen hive, igyekezett a királyt és tanácsosait meggyőzni a magyar álláspont helyességéről, de nem sok eredménnyel. A békét, amit az udvar a törökökkel kötött és megújított, azonban mégsem lehetett békének nevezni. A valószínűségben a csapatok sanyarú ellátása, a török sereg jogtalan harácsolása és magyar kastélyok, falvak ellen indított kisebb-nagyobb rablóhadjáratai követ-

keztében, nemcsak a hódoltsági terület határán folytak állandó harcok, hanem azon belül is. Hiába parancsolta tehát Bécs a magyar végvárakban lakó kapitányainak azt, hogy ne bántsák a törököt, — nem lehetett ölhetett kezekkel nézni magyar területek pusztítását. Ebből a helyzetből alakult ki Zrínyi idejében a végbeli vitézi élet, a guerilla háborúnak az az egészen különleges fajtája, amelyet azután az ő katonai rátermettsége fejlesztett szinte rendszeres hadakozássá, a császár tanácsadóinak bosszúságára, sőt ismételt tilalma ellenére. A Magyarországon akkor gyérszámban táborozó császári csapatok vezérei legfeljebb szakmabeli érdeklődéssel figyelték Zrínyi harcait, de felsőbb utasításainak megfelelően, azokba nem igen avatkoztak, mert az ilyen csetepatékat a magyarság belső ügyének tartották.

Az ifjú Zrínyi Miklós élete Csáktornyán való végleges letelepedésétől (1637) kezdve egészen az ötvenes évek elejéig ilyen viszonyok között folyt le.

II. Ferdinánd 1637-ben bekövetkezett halála után III. Ferdinánd került a magyar trónra, aki, — bár nem volt olyan szoros kapcsolatban a Zrínyi családdal mint apja, — Zrínyi Miklóst éppen olyan nagyra becsülte. A fiatal főúr híre, tekintélye itthon és Bécsben nőttön-nőtt. Itthon hamar felismerték egyenes, puritán jellemét, ingadozást nem ismerő elvhűségét, bámulták tudását, vitézségét és alattvalói iránt minden alkalommal megnyilatkozó emberiségét. Bécsben pedig tudták róla azt, hogy azok közé a műveit, befolyásos magyar urak közé lehetett számítani, akiknek királyhűsége megingathatatlan és aki a koronás király szolgálatát össze tudja egyeztetni nemzetének, hazájának szolgálatával.

Amikor Zrínyi hazatérte után saját szemével látta azt, hogy a törökök a békét nem tartják meg és, hogy mennyi zaklatásnak, romlásnak vannak kiszol-

gáztatva a végbeli magyar falvak, — nem sokat törődött a bécsi tilalommal, hanem fegyveres katonasága élén maga torolta meg a törökök túlkapásait, öccsével Péterrel, barátaival Keglevich Péterrel és Batthyányi Ádámval közösen vívtak sokszor súlyos és véres harcokat török rablóbandákkal, szabad mezőn és megerősített falvak házai között. Zrínyi életének erről a korszakáról összefüggő, hiteles adatokon nyugvó leírást sajnos adni nem tudunk. Széchy Károly Zrínyi-életrajzában ugyan erről az időszakról, valamint Zrínyi első házasságát megelőző jegyességeiről hosszú, regényes leírásokat közöl, de ezeknek adatait későbbi kutatók, — főleg Takáts Sándor, — a Batthyányiak körmendi levéltárában talált Zrínyi-levelek nyomán könnyen megcáfolták.² A török elleni portyázásokat Zrínyi igen sokszor maga vezette. Tollíus látott a Csáktornyái várban egy csataképet, amely Zrínyit abban a pillanatban ábrázolja, amikor egy töröknek, aki mentéjét már megragadta, nyergében hátrafordulva egy csapással fejét vette. De Zrínyi nemcsak akkor indult a török ellen, amikor az már a magyar falvak alatt megjelent, hanem ügyes kémei révén előre megtudva a török szándékait, sokszor maga előzte meg erős támadással azok betörését. A harcok közti pihenőt pedig arra használta fel, hogy elméleti tudását, katonai szakmunkák szüntelen tanulmányozásával fejlessze. Az elmélet és gyakorlat egymásrahatásából Zrínyi agyában már akkor igen sok kitűnő gondolat fogamzott meg a hadvezér tevékenységéről, a hadsereg harcmódoráról,

² Sajnos, ez a rendkívül gazdag családi levéltár ma Körmenden még nincs teljesen rendezett állapotban, pedig ott a tapasztalat szerint igen sok Zrínyi-levél található éppen ebből a korszakból. Zrínyi ez életrajzának leírása, illetőleg kiegészítése, tehát későbbi kutatók hálás feladata lesz.

különösen pedig a magyar nemzeti hadsereg felállításának tervéről.

Zrínyi már régebben foglalkozott a családalapítás gondolatával. Eleinte Esterházy Miklós nádor leányát, Juliannát szerette volna feleségül venni s őt 1640 körül többször fel is kereste az Esterházyak Nagy-Höflány melletti kastélyában. Ennek az első szerelemnek emléke lehet a „Vadász és Echo” című idill, Zrínyi legrégibb fennmaradt költeménye. Terve nem sikerült, Julianna Nádasdy Ferenc felesége lett. Különbösen sem Julianna volt Zrínyi igazi választottja, mert már 1639-ben annyira megszerette Draskovich Gáspár gróf, Mária Eusébia nevű leányát, hogy őt akarta feleségül venni. Eusébia azonban Erdődy Farkast szerette és állítólag egy Frangepán fiú menyasszonya volt. Zrínyi sokáig hasztalanul ostromolta szerelmével a: „szép pirosorcájú, kláriszájú, fekete szemű, aranyos szép hajú” leányt. Szerelmi gyötrelmében írta lírai költeményeit a „Viola idilleket” és „Arianna sírását”. Erdődy Farkas azonban nem viszonozta Eusébia vonzalmát és annak unokahugát, Draskovich Borbálát vette feleségül. A szerelmében csalatkozott Eusébia, — most már meghallgatta Zrínyit és 1645-ben jegyet váltott vele.

1642-ben értesült Zrínyi arról, hogy a király számít az ő közreműködésére a 30 éves háború más hadszínterein, mert ekkor olvashatjuk egyik levelében először azt a megjegyzést, hogy készül: „a főső hadba” vonulni. Nehezen engedett ennek a királyi utasításnak, mert jól tudta azt, hogy ha a Dunántúl déli vidékéről eltávozik, a török vérszemet kap és még jobban fogja pusztítani falvait. De a megtisztelő megbízatás elől annál kevésbé térhetett ki, mert itt, — reguláris harcok színterén, — több reménye lehetett ahhoz, hogy hadvezetési képességét a király megismerje. Megkezdte tehát reguláris lovas- és

gyalogseregének toborzását, magyarokból, németekből, horvátokból, de kénytelen volt sok szökött katonát és egyéb garázda legényt is zsoldjába fogadni, mert, — mint későbbi írásaiból kitűnik, — az akkori elvadult erkölcsű világban a katonai szolgálatra főképpen az ilyenek jelentkeztek.

II. A MAGYAR SZABADSÁG VIRRASZTÓJA

A hadvezér iskolája

A svéd hadsereg Torstenson generális parancsa alatt I. Rákóczi Györggyel szövetségben viselt hadat a Habsbutg-ház ellen. Rákóczi seregét a svédekkel való egyesülésre Magyarország északnyugati vidékére akarta vezetni. Ferdinánd, Puceim császári tábornokot küldte ellene és Zrínyit kb. 1000 emberből álló hadinépével hozzá osztotta be. A hadjárat elején nem került harcba, mert amikor dandárjával Sziléziában csatlakozott az ott tartózkodó császári sereghez, Torstenson, uralkodójának parancsára erről a harctérről eltávozott. Puceim ezután egész erejével Rákóczi ellen fordult. Az a seregrész, amelyben Zrínyi a Felvidéken keresztül kelet felé vonult, 1644 nyarán. Ónod mellett mérte össze fegyvereit Kemény Jánosnak, Rákóczi egyik alvezérének, seregrészével, amelyet Ibrányi Mihály vezetett. A magyar történetben tragikusan vissza-visszatérő sorsfordulat szerint ebben a küzdelemben ismét magyarok álltak magyarokkal szemben. A Puceim és Gctz tábornok seregében felvonuló magyar csapatok élén, Wesselényi Ferenc, Barkóczy László és Zrínyi Miklós vetették magukat leghevesebben Rákóczi katonáira. Ibrányinak kb. 3000 embere maradt a csatamezőn, vagy veszett a Tisza hullámaiba. Zrínyi pedig olyan lelkesedéssel és személyes bátorsággal vett részt a kézitusában, hogy egy zászlótörző csapatnak rontva, közülök többeket levágott, a zászlótartó kezéből a lo-

bogót kiragadta és büszkén vitte a császári sereg táborába.

A hadiszerencse azonban megfordult. Rákóczi Erdélyből érkező friss hadai Pucheimot visszaszorították, Torstenson győzelmes harcok után visszafordult a morva határok felé. Az 1645 december 16-án megkötött linzi békében III. Ferdinánd kibékölt Rákóczi Györggyel. Zrínyi csapatára tehát már nem volt szükség, úgyhogy seregét hazavezethette és 1645 tavaszán már újból a törökök ellen hadakozott, amire elég oka volt. Hűséges fegyvertársa, Keglevich Péter horvátországi vicegenerális írja egyik levelében, hogy a pogány: „csaknem minden nap Muraközben vagyon, hordton hordja az embert.” Amikor azonban a törökök tapasztalták, hogy Zrínyi Miklós már otthon van, abba hagyták — legalább egyideig — portyázásaikat.

Zrínyit a király kitüntetés és előléptetés nélkül hagyta távozni a harctérről. Mivel pedig a hazakerülő fiatal hadvezér otthon azt látta, hogy egyelőre a török ellen sem lesz alkalma vitézkedni, kalandos gondolat merült fel agyában. Az északi harctérről hazahozott csapata, — mintegy 1000 lovas és 3000 gyalogos, valamennyi fegyelmezett katona és vezérét híven követni kész, — még együtt volt. Velence háborúban állott a törökkel. Zrínyinek tehát az a gondolata támadt, hogy felajánlja szolgálatait a velencei köztársaságnak. Ha itthon nem teheti, legalább másutt pusztítja a törököt. 1645 második felében követet küldött Velencébe, hogy tárgyaljon dandárjának szerződteséről. A velencei köztársaság a nagyhírű törökverő magyar gróftól gyalogos hajdúival szívesen fogadta volna zsoldjába, de lovas katonaságát nem akarta szerződtesíteni. Mivel pedig Zrínyi lovasai nélkül nem akart hadbavonulni, a további tárgyalásokat beszüntette.

Tárgyalásainak híre Bécsig jutott. Talán ennek a következménye volt az, hogy a király őt 1646 január 26-án Linzben kelt pátensével „Ober-Feld-Wachmeister”-ré, azaz tábornokká nevezte ki. Pár nappal később, február 12-én megtörtént Zrínyi Miklós és Draskovich Eusébia ünnepélyes házasságkötése, Praunek várában. Hosszú várakozás után tehát Zrínyi mégis elérte célját. Feleségül vehette a ragyogó szépségű, de nagyon zárkózott, hideg természetű horvát mágnáskisasszonyt. A fiatal Csáktornyái várúrnő rangjához illő előkelő módon vezette férjének nagyúri háztartását, de a családi tűzhely meghitt melegsége nélkül.

Zrínyi házasságának első éveiben sem pihent. Állítólag résztvett 1646-ban Wrangel svéd hadvezérnek Morvaországból való kiűzésében és egy, a király szemeláttára végrehajtott lovasrohamban igen kitűntette magát. Erről azonban pontosabb adataink nincsenek.

Zrínyi rövid ideig tartó első házassága nem volt szerencsés. A fiatal házaspár ugyan teljes harmóniában éltek, de Eusébia úgylátszik nem tudta férje szárnyaló gondolatait követni. Zrínyi leveleiben nem találjuk annak nyomát, hogy a hozzá hitvesi hűséggel ragaszkodó, de beteges fiatal asszony nagyobb szerepet játszott volna férjének alkotó működésében. Zrínyinek azonfelül éppen akkor, amikor pályáján újabb nagy lépéssel haladt előre, igen sok bajt okoztak a házasságával kapcsolatos anyagi kérdések. Apósa, gróf Draskovich Gáspár, valószínűleg azért, hogy leánya az előkelő vőlegény főúri rangjához méltó vagyont vigyen a házasságba, az örökösödési törvényekbe ütköző lépésre határozta magát. Zrínyi Miklós javára 1645 és 1646-ban összesen 90.000 forint értékben lekötötte a Draskovich nemzetség trakostyáni és klenovniki uradalmainak nagy részét

és azok birtokába vejét behelyezte. Mivel azonban ezek az uradalmak ősi jószágok voltak, amelyek nő ágra sohasem mehettek át, gróf Draskovich János horvát bán, — mint fiúgyermekkel bíró jogos örökös, — Gáspár gróf bevallása ellen tiltakozott a zágrábi káptalan előtt. A törvényes eljárásnak egyelőre nem lett semmi következménye. Zrínyi Miklós bent ült a jószágokban, s mivel tekintélye, befolyása abban az időben már igen nagy volt, Draskovich János nem akart ellene egyelőre erőszakkal fellépni. Addig, amíg Gáspár gróf élt, e vitának különben is inkább csak elvi jelentősége lehetett. Zrínyinek viszont jövedelmének ilyen gyarapodása igen kapóra jött, mert hiába folyamodott a királyi udvarhoz pénzért végvári katonaságának fenntartására, onnan alig kapott valamit. Hogy minden jövedelmét önzetlenül, kizárólag a török elleni hadviselés céljaira fordította, annak bizonyítéka az is, hogy a stájer rendektől kapott 1000 forintnyi esküvői ajándékot is erre használta fel. A stájer szomszédal Zrínyi mindenkor a legnagyobb békében és egyetértésben élt. Birtokainak egyrésze nyugat felé amúgyis odáig terjedt, a gráci városi tanács és a tartományi rendek pedig nagyon jól tudták azt, hogy csak addig élhetnek békében, amíg Zrínyi éles karddal áll őrt a Muraközben.

A török a következő években (1646-tól 51-ig) eléggé csendben maradt. A zsitvatoroki békét 1648-ban újabb 22 esztendőre újítták meg. Ez azonban csak azt jelentette, hogy az osztrák tartományokat a török nem zavarta és nagyobb hadműveleteket nem indított. A magyar végeken, — bár itt is kisebb mértékben, — tovább folyt a határszéli verekedés. Ezeket a portyázásokat azonban Zrínyi alvezérei maguk is elintézték, úgyhogy neki ideje maradt a hadtudományokban való elmélyedésre és a belpolitikai élet-

ben való tevékenyebb részvételre. Csodálatos és Zrínyi sokoldalúságára jellemző, hogy országos gondjai, az örökös fegyveres élet zaklatásai és borzalmi közben, 1645—46 telén meg tudta írni hatalmas munkáját, a magyar époszirodalom XVII. századbeli remekét, „Zrinyiász” néven ismert hőskölte-ményét.

Szerelmi versei, lírai költeményei, idilljei a harcok közti pihenések kellemes óráit töltötték ki és életének egy-egy mozzanatához kapcsolódtak. Déd-apjának szigetvári önfeláldozásáról írt hőskölte-ményét azonban már egy határozott eszme szolgálatába állította. Ez az eszme ugyanaz, amit Zrínyi egész éle-tének vezérfonalául minden időben felismerhetünk: a magyarság erkölcsi erejének fokozása, a nemzeti egység megalapítása, a bünbeesett nemzet megvál-tása és mindennek végső céljául, — az ország fel-mentése a török járom alól. Gazdag könyvtárának jegyzékéből érdekes megállapítani, hogy azokban az években, amikor Zrínyi Csáktornytól távol hada-kozik, a könyvtár alig egy-két munkával szaporodik. A negyvenes évek második felében, a mikor Zrínyi otthon élt, könyvtára rohamos gyarodást mutat. Ezek alatt az évek alatt mélyült el Zrínyi érdeklő-dése, a hadtudományok külföldi szakkönyveinek lelkiismeretes tanulmányozása révén, ekkor lesz Zri-nyiből, a gyakorlati katonából, a haditudományok és hadművészet elméleti tudósa, az első magyar klasszikus író-katona és magyar katonafilozófus. Versíró tehetsége a későbbi években már csak el-vétve alkalmyszerűen nyilatkozik meg, de annál töb-bet alkot a magyar prózaírás terén.³

³ Zrínyi költői és prózaírói tevékenységét részletesen, külön fejezetekben méltatjuk. Életének ismertetésénél ezek-nek adatait csupán röviden — Zrínyi életvonalának meg-felelő szakaszain — említjük meg.

Legelső katonai szakmunkája szorosan összefügg tábornokká való kinevezésével és kb. ugyanabban az időben (1646 körül) készült. Katonai gyakorlati szabályzatának, a *Táborigi Kis Tracta* címet adta. Ebben a munkában foglalja össze Zrínyi azokat a — tapasztalatain nyugvó — szabályokat, amelyek szerint egy reguláris nemzeti hadsereget szervezni kell.

Ezekben a viszonylagosan nyugalmas években egyszer mégis volt Zrínyinek alkalma arra, hogy nagyobb sereg élén vezessen rövid megtorló hadjáratot a nagykanizsai török ellen. 1647 tavaszán Ali, — az újonnan kinevezett kanizsai basa — erősebb sereg élén Somogy megye védtelen falvaira ütött, azokat elhamvasztotta, lakosait rabszíjra fűzve elhurcolta. Zrínyi jól tudta azt, hogy hiába küld erről a békebontásról jelentést Becsbe, ott legfeljebb tiltakozni fognak a fényes portánál, de megtorló hadjáratra nem hajlandók. Ezért nem is várt felsőbb utasításra, hanem öccsével Zrínyi Péterrel, — aki időközben megkapta a krajnai határszél védelmére rendelt sichelbergi főkapitányságot, — Erdődy Farkassal — és más harcvágó barátaival, a Batthyányi Ádámtól küldött zászlóaljakkal megerősített seregével átkelt a Murán, és Kanizsa felé vonult. Ali basa kémjeitől megtudta a keresztény sereg közeledését, Kanizsa alatt lesbe akarta csalni Zrínyiékét. A meglepetés kezdetben sikerült, de Zrínyi gyors és erélyes beavatkozása eldöntötte a csatát. Ali basa kénytelen volt a kanizsai vár falai mögé visszamenekülni.

A báni székben

1647 decemberében Zrínyi régi vágya teljesült. Esterházy nádor halála után Draskovich horvát bán került a nádori székbe. Az ő helyére Ferdinánd király a rendek egyértelmű lelkesedésével az alig 30

éves, de már országos híré Zrínyi Miklós grófort nevezte ki. Nemcsak katonai sikerei szereztek neki ezt a kitüntetést, hanem kiváló jellemtulajdonságai, tekintélye, befolyása és az a nagy bizalom, amellyel az ország minden rendű és felekezetű lakosa feléje fordult. Báni kinevezésével Zrínyi Miklós fejére új dicsőség, de vállaira új, igen nagy teher szállott. Nagyobb hatáskörében most még jobban szervezhette a végvidék ellenállását, hiszen ezentúl már nemcsak mint katonai parancsnok, hanem mint a nádor utáni legmagasabb méltóság tulajdonosa, a király képében tárgyalhatta a horvát országgyűléseken a védelem ügyeit. De igen sok baja volt néhány rakoncátlan horvát főúr erőszakoskodása miatt, akik a báni méltóságban mellőzött Mikulich Tamás környezetében titokban és nyíltan áskálódtak ellene.

A báni méltóságba való ünnepélyes beiktatása 1649 január 14-én a Varasd városában tartott díszes országgyűlésen történt. A terembe lépő Zrínyit Petretich zágrábi püspök üdvözölte, mire a bán rövid latin beszédben válaszolt. Beszéde hű tükre szerény, komoly egyéniségének: „Ha e dicső királyság népes gyülekezete s a főrendek előkelő és méltóságos tekintete nem bátorítana, — nem tudom miképpen bírnám e terhet magamra vállalni. Foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy alázatosan megkérem ö Császári Felségét legkegyelmesebb urunkat, királyunkat, hogy engem e terhes szolgálat alól felmenteni méltóztassék, mert az én szellemem inkább a haza oltalmáért való kardforgatásra, mint polgári tisztség ellátására való... Bizony nagy bölcseségre és haditapasztalatra van szüksége annak, aki a mai nyomorúságos időkben, — amikor sem biztos béke, sem nyílt háború nincs, — dicsőséges királyságunk kormányát, ilyen viharok között igazgatni akarja. Bárhogy legyen is, nem félek a szerencse forgandóságától, ha látom azt,

hogy tette készségemhez ennyi sok kiváló főrend jakarata csatlakozik. Forrón szeretett hazámnak örömmel ajánlom és áldozom szolgálataimat, javaimat és életemet, csak arra kérlek mindnyájatokat, hogy egységesek legyetek közügyeink vezetésében és ha engem, a súlyos teher alatt roskadni láttok, — támogassatok.”

A gyűlés után a Ferencrendiek Szent János templomába vonultak, ahol Zrínyi ősi szokás szerint jobbkezeben báni pálcával, balkezeben királyi zászlóval az oltárhoz lépett és a piactéren elhelyezett mozsarak durrogása, trombiták harsogása között a püspök kezébe letette a báni esküt.

A következő években megtörtént Miklós és Péter között a végleges osztozkodás. Az Országos Levéltárban őrzött osztályos levelek hű képet adnak arról a kis királysággal felérő birtoktömegről, amelyet a két Zrínyi fivér őseitől örökölt. Elválasztó vonalul a Dráva folyását jelölték ki. Az attól délre eső rész Péteré, az északi rész Miklósé lett. Péter része területileg ugyan jóval nagyobb volt, de a Miklósé jövedelmezőbb, úgyhogy a békés osztozkodás nem veszélyeztette a testvérek közötti egyetértést.

Az osztozkodás után Miklós ismét Zágrábba szorult, hogy a bánóság közigazgatási ügyeit elintézzék. Azután ismét folytatta a törökverést, ezúttal a Boszniából. Bihacs felől Péter területére betört csapatok visszaűzésével. Amikor azonban a szultán követe 1650 elején Bécsbe hozta a szultántól jóváhagyott békeokmányt, Zrínyi Miklós kénytelen volt a békének az ő területére vonatkozó szabályozása és a hadifoglyok kicserélése miatt Hasszán kanizsai ágával tárgyalásokba bocsátkozni. Légradon ünnepélyesen fogadta a török megbízottakat s a tárgyalások után megvendégelte őket. Jellemző Zrínyire, hogy

leveleiben sohasem nyilatkozik a törökről becsmérő vagy gyalázkodó kifejezésekkel. Mint harcos katona, megbecsülte ellenségében is az igazi vitézséget. Úri lelkülete mindig megőrizte azt a méltóságot és előkelő tartózkodást, amely a mindennapi élet és harc nyomorúságai és gyűlölködései felé tudott emelkedni.

1650 eleje óta Zrínyit, ha harcokból vagy országos tárgyalásokról hazatért, nem várta derűs, vidám és nyugodt otthon. Felesége súlyos betegség után 1650 szeptember 22-én gyermektelenül elhalt. Zrínyit feleségének elvesztése súlyosan érintette. Erősen kifejlett családi érzésével házassága első percétől kezdve bízott abban, hogy az Isten gyermekkel fogja megáldani és az ősi Zrínyi nemzetség férfi ága nem tűnik le a magyar történet színpadáról.

Fiút szeretett volna, hogy azt ősi hagyományainak tiszteletében utódjává nevelje. Ez a reménye fiatal feleségének halálával sírba szállt. Panaszos gyászdalban, — „Orpheus keserve”, — mély fájdalommal búcsúzott el fiatal hitvesétől, de nem adhatta át magát teljes szívvel fájdalomának, mert mindjárt felesége halála után kínos vitája támadt apósával. Draskovich Gáspár ugyanis nagyon jól tudta azt, hogy a vejének átengedett várak és birtokok felett annak idején jogtalanul rendelkezett. Most, hogy leánya meghalt, visszakövetelte vejétől a hat év előtti nászajándékot. Sőt vonakodott attól is, hogy azt a 4000 forintot, amit Eusébia végrendeletében férjének ajándékozott, neki kifizesse. Draskovichnak ugyanis költséges, esztelen életmódja miatt pénzre volt szüksége. Ahelyett azonban, hogy a békés megoldás útját kereste volna, Zrínyivel szemben olyan durva és sértő kifejezéseket használt, hogy a mélyen megbántott fiatal bán most már felvette az odadobott kesztyűt és kijelentette, hogy Eusébia hozományát nem adja vissza. Draskovich középkori rablólovag módjára erre

fegyveres jobbágyaival Klenovnik vára alá vonult, hogy azt erőszakkal birtokába vegye. A várkastély kis számú őrsege azonban nem ijedt meg és puskatűzzel elűzte a garázda hadat. Draskovich a kudarc miatt felbőszülve Trakostyán felé fordult, útközben Zrinyi néhány udvarházát feldúlta, kifosztotta, Trakostyán a töröktől kevésbé veszélyeztetett területen volt, azért Zrinyi abban őrseget nem tartott. Draskovich tehát könnyű szerrel megszállotta a várat, kapuit bezáratta, ágyúit a falakra vonatta. Zrinyi, akit ebben az időben már, — hosszabb táborozásai alatt szerzett, — betegségek, — köszvény, maláriás lázak, kínoztak, nem siethetett Trakostyán alá, hanem egyik tisztjét küldte magyar s német lovasság élén ágyúkkal apósa ellen. Amikor Draskovich gyülevész hada látta azt, hogy komoly támadás készül ellene, kiüzent, hogy a várat feladja, ha békében elvonulhat. A megalázott, megszégyenített Draskovich kénytelen volt Trakostyánból távozni. A családi viszályt Zrinyi nagylelkűen békés módon fejezte be. Trakostyánt, Klenovnikot visszaadta Draskovichnak, volt apósa viszont kötelezte magát 3000 rajnai forint fizetésére és egyéb természetbeni kártérítésre.

Betegágából felkelve újból fegyvert ragadott, hogy a Kostajnica környékéről Horvátországba be-bekalandozó törököket megfenyítse. Serege augusztus 4-én Petrinja melletti táborában gyülekezett. Ott volt Frangepán György és Rákóczi László, mindketten jeles vitézek, Ráttkay György zágrábi kanonok, Zrinyi rokona, történétíró, derék fegyverforgató pap. A hajnali szürkületben Kostajnica alatt kezdődő harc Zrinyiék győzelmével végződött.

A kecsajnicai győzelem után Zrinyi nem sokáig pihenhetett. Hassán kanizsai aga kieszközölte a budai pasától azt, hogy a Kanizsa közelében fekvő kiskomáromi végvárat, amelyet Pethő László vitézül

védett, megtámadja. Zrínyi a felmentő sereggel idejében a helyszínére érkezett és Hassán csapatát súlyos veszteséggel elkergette Kiskomárom alól. Mivel a törökök e támadásukra ágyúkat is vittek magukkal és ezzel nyíltan megszegték a bécsi udvarral kötött béke feltételeit, — az udvari haditanács kénytelen volt feleletül Pucheim tábornok vezetésével Segesd megszállására csapatot küldeni. Az expedícióban Zrínyi is résztvett, mivel azonban a szultán a kiskomáromi támadást mentegető és újabb békét kínáló követe ekkor már Bécsbe érkezett, Pucheimnak be kellett szüntetni a harcot.

Zrínyinek örökké tépelődő és tervező agyát ebben az időben a harci gondok mellett sok más terv is foglalkoztatta. Szigetvári öséről írott hőskölteménye azokban a napokban, 1651-ben került ki egy bécsi nyomdából. Ugyancsak az 1651—52-ik évek alatt kezdett azzal a gondolattal foglalkozni, hogy seregének okulására, újabb hadtudományi munkákat is fog írni, és azokat összegyűjtve kiadja. A latin klasszikusok és külföldi jelesebb katonai szaktudósok könyveinek beható tanulmányozása közben érlelődött meg benne az a feldolgozási módszer, hogy mindazokat a magvas gondolatokat, amelyekben olyasvalamit talál, amit a magyar nemzeti hadsereg, tőle oly lelkesen tervezett felállításának céljaira felhasználhat, megjelölte, és részletes fejtegetésekben jegyezte hozzá észrevételeit, amelyeket ezek a külföldi klasszikusok gondolatai benne elindítottak. Így született meg az a száznál több bölcselkedő feljegyzés, amelyet ma a Diskurzusok, Aforizmak és Centuriák gyűjteményében, mint Zrínyinek „Vitéz Hadnagy című munkáját ismerjük. Ilyen békés tevékenységre most bőségesen volt ideje, mert a törökkel való nagyobb összecsapásra nem igen volt alkalom.

Zrínyi ezt a nyugalmasabb időszakot arra is

fölhasználta, hogy másodszor megnősüljön. Valószínűleg rokona, Ráttkay kanonok ismertette meg őt br. Lobi János Kristófnak, egy bécsi császári tábornoknak, Mária Zsófia nevű leányával, akinek édesanyja Ráttkay Anna volt. A finom megjelenésű, művelt, szerényigényű, házias leány Zrínyire rajongó szeretettel nézett fel. 1652 május első napjaiban Bécsben megtartották esküvőjüket. A Csáktornyái várkastélyba az új asszony beköltözésével új szokás, új életmód gyökeresedett meg. Az előkelő horvát mágnáskisasszony főúri hagyományos szabályok szerint vezetett udvarának életét, Lobi Mária, németes neveléséből magával hozott igénytelenségével, szűkebb, egyszerűbb keretek között folytatta. A magábazárkózott, a mindennapi élet apró-cseprő gondjaival komolyan törődő asszonyka nem szerette a pompát, a nagyúri szereplést és az azzal járó ünnepléses lakomákat. Azt akarta, hogy családi életük minél csendesebb, bensőségesebb, meghittebb legyen. A várúr és családja ezután már nem a nagy díszteremben ebédelt szertartásos módon, vendégeivel, főembereivel együtt. Zrinyiné a családnak, az úgynevezett „kis palotában“ térítettett, és az asztalnál velük csak egy-két bizalmas vendég ült. „Amit ugyan” — írja Bethlen Miklós személyes tapasztalatai alapján — „a magyarok nem is igen dicsértek, mint németes szokást... nem sok tál, mint német szokása, de ugyan szép úri asztal volt a belső. — A nagypalotán hosszú, igen magyaros és bő, tisztességes asztal volt. . . Zrínyi csak akkor vett a nagypalotában részt, amikor sok úri fő és vitéz rendvendége érkezett.”

Zrínyi Lobi Máriával élete utolsó percéig teljes harmóniában élt. Szívesen tűrte feleségének léptenyomon megnyilvánuló figyelmét és gondoskodását, amellyel levette vállairól a mindennapi élet aprólé-

kos gondjait. Többi derék munkatársa is megkönynyítette életét, úgyhogy ezekben az években teljes erővel résztvehetett az 1655. évi országgyűlést megelőző politikai mozgalmakban és bőven jutott ideje írói munkásságának folytatására. Orehóczy Gáspár a vicebán, gyakorlott kézzel vezette a báni hivatal ügyeit, Migliani Cosimo, Zrínyi uradalmainak jószágigazgatója becsületesen gondozta birtokait, titkári hivatala pedig, — melynek élén a család régi híve és történetének írója, Forstall Márk, — írországi származású szerzetes, — állott, sok Írástudó nemes ifjú és fiatal pap segítségével intézte Zrínyi-nek igen sokféle, külföldre is kiterjedő, levelezését.

Ebben az időben a bécsi udvar újból figyelmezette a törökökkel megbékülni nem tudó főurakat, — főleg Zrínyit, Batthyányit és Wesselényit, — hogy hagyják abba a török elleni portyázásaikat. Ez a tilalom valóban érthetetlen volt, mert ugyanabban az időben a törökök nemcsak a Felvidéken, hanem Vas megyében, éppen Batthyányi uradalmainak területén, hatalmasan garázdálkodtak. A hadigondokon kívül 1653-ban Zrínyi-nek igen sok gondja volt még a Horvátországba betelepedett oláhok, predauciusok és szlávok zavargásával is, akik megtagadva a földesuraiknak tartozó engedelmisséget, gróf Erdődy Imrének és a zágrábi káptalannak birtokain fegyveres erővel támadtak uraik ellen.

III. A MEG NEM ÉRTETT NAGYSÁG

Országos ügyek ütközőjében

De a Horvátország belügyeivel lelkiismeretesen foglalkozó Zrínyi figyelme ezután már ennél magasabb országos dolgok felé fordult. Pálffy Pál nádor 1653 novemberében meghalt s elkövetkezett egy nádorválasztás bonyodalma éppen akkor, amikor az országban a rendek között a legnagyobb volt az egyenetlenség. Katolikus és protestáns álláspontok közé és a királyság eszméjéhez hű és attól szabaddulni akaró főurak vitáiba, egy új hang keveredett. A Bécs közönyösségétől vagy tehetetlenségétől elkeseredve növekedett — főleg az ország keleti részén, — azoknak a magyar uraknak tábora, akik kezdtek beletörődni a török uralomba és az erdélyi törökbarát politikát szerették volna Magyarországra nyugati felén is érvényesíteni. Nyugtalanságot okozott Lippay György érsek politikája is, aki az egyház érdekeit tartotta mindenekelőtt szem előtt, annyira, hogy még a mérsékeltbb katolikus főurakat, — sőt magát Pálffyt, a nádort is, — azzal vádolta az udvar előtt, hogy a protestáns Rákócziakkal szövetkezve igyekeznek a király hatalmát megdőnteni. Lippay Zrínyi Miklóssal is szembekerült. Évekig harcban állott egymással ez a két kiváló magyar, amíg végre Lippay ráeszmélt arra, hogy Zrínyinek van igaza, és hogy a nemzet érdeke, szabadsága mindennél előbb való.

Zrínyi nyitott szemmel nézte a politika kavargását és a bécsi udvari tanácsosok magyarelleses működését. Szeme előtt mindig csak a magyar nemzet felszabadulása és felvirágoztatása lebegett. Ismerte a protestáns rendek sérelmeit és megértette azt, hogy azoknak orvoslása nélkül a király sohasem lesz képes Magyarországon nyugalmat teremteni. Mivel pedig látta azt, hogy Béctől hiába várja a nemzetet felszabadító intézkedéseket, bizalommal fordult II. Rákóczi György erdélyi fejedelem felé, abban a reményben, hogy: „Erdély által fog megvirradni a szegény magyarra.“

A nádorválasztással kapcsolatban hosszú emlékiratot intézett 1653 novemberében II. Rákóczi Györgyhez. Ez az érdekes írás hű képe a nádorválasztást megelőző intrikáknak. A törvény szerint a királynak két katolikus és két protestáns főurat kellett jelölni, közülük választotta az országgyűlés a nádort. Zrínyinek abban az időben már olyan nagy volt a hírneve és tekintélye, hogy jogosan számíthatott arra, hogy a király elsősorban őt fogja jelölni. Az országban is igen nagy pártja volt. Különösen hűséges és lelkes híve, a protestáns Vitnyédy István. — eszes, előrelátó, nagyon ügyes, jótollú, nagy jogi tudással és diplomáciai készséggel bíró ember, — fáradozott érdekében legtöbbit. De nemcsak ő, hanem — és ez jellemző Zrínyi általánosan ismert tárgyilagosságára — a protestáns rendek legtöbbsége is őt látta volna legszívesebben a nádori székben és nyíltan is arra kérte, hogy sérelmeiknek országgyűlési tárgyalásánál legyen jelen. A nádorválasztó országgyűlést 1655 elejére hívták össze Pozsonyba. Március 3-án Ferdinánd király is odaérkezett. Lippay mindenáron meg akarta akadályozni Zrínyi nádorságát, ezért azon fáradozott, hogy a nádorválasztás ne is kerüljön szóba az országgyűlésen, hanem

ő, (Lippay) legyen, — mint királyi helytartó, — a magyar ügyek teljhatalmú vezetője. A rendek ez ellen egyértelműleg tiltakozni akartak, a király pedig, akinek szándéka volt ezen az országgyűlésen uralkodóházának örökösödési jogát is kimondatni, kerülni akarta a szenvedélyes vitákat. Ezért a helytartóság kérdése lekerült a napirendről. Zrínyi sikere csupán attól függött, hogy megemlíti-e őt a király a jelöltek között.

Lippay nem lett helytartó, de Zrínyi jelölését meg tudta akadályozni. A király március 15-én az országgyűléshez intézett kéziratával a katolikusok közül Csáky Istvánt és Wesselényi Ferencet, a protestánsok közül Perényi Györgyöt és Thököly Zsigmondot jelölte a nádori székbe. A jelölés ország-szerte nagy megbotránkozást keltett. A királyi jelölésen azonban változtatni már nem lehetett. A felzúduló országgyűlés 340 tagja közül csak 220-an szavaztak, közülük 200-an Wesselényi Ferencre. Az új nádor, murányi kalandos házassága óta nagy hírnévre tett szert. Bátor katona, megnyerő modorú ügyes ember volt, de különösebb államférfíui képesség és az ország vezetésére ilyen nehéz időben szükséges bölcsesség nélkül. Zrínyi és barátai szintén reá szavaztak, mert a négy jelölt közül csak ő jöhetett számításba.

A kudarc kitörölhetetlenül mély nyomot hagyott a jogosan neheztelő bán lelkében. Mellőzését az ország szenvedte meg. Ha Zrínyi lesz a nádor, a török kérdést bizonyára Magyarországra előnyösebben és rövidebben intézi el, annál inkább, mert ebben az esetben a báni székbe valószínűleg öccse, Zrínyi Péter ülhetett volna.

Még az országgyűlés tartama alatt érkezett

III. Ferdinánd fiának, IV. Ferdinándnak halálhíre. Utána a másodszülető Lipót, — a papi hivatásra

szánt vézna, beteges királyfi, következett. Életbenmaradása azonban kétséges volt. Ha meghal, az országra száll vissza a királyválasztás joga. Ezóta foglalkozott Zrínyi azzal a gondolattal, hogy ha ez bekövetkezik, a nemzet éljen is ezzel a jogával és okulva az uralkodóháznak a magyar érdekeket semmibevevő politikájából, válassza II. Rákóczi Györgyöt magyar királlyá. Zrínyi nem volt forradalmár és ez a gondolata sem magyarázható pártütésnek, vagy egy detronizációs terv csirájának. Élete végéig hű maradt királyához, hűségét még az őt ért nagy sérelem sem tudta megingatni. Mint előrelátó politikus gondolt csupán erre, szerinte a nemzet javát szolgáló megoldásra.

III. Ferdinánd az országgyűlés elé akarta vinni az örökösödés kérdését. Az udvar számolt azzal az erős ellenállással, amivel ezt a tervet az országgyűlés fogadni fogja, azért névtelen röpiratban, — melyet Pozsonyban az országgyűlés alatt terjesztettek, — meggyőzni igyekezett a magyar nemzetet arról, hogy boldogulását csakis a Habsburg-ház örökössé nyilvánított uralkodásában találhatja. E röpiratnak azonban nem volt nagy hatása. Az országgyűlés Lipótot csupán „ifjabb király”-lyá választotta, de az uralkodóház örökösödési jogát mégsem mondta ki.

Az országgyűlést június 27-én bezárták. Zrínyi bensejében még mindig háborogva tért haza várába. Elkeseredése örömmé változott, mert felesége 1655 augusztus 2-án első gyermekével ajándékozta meg. De a várva-várt fiúörökös helyett kisleány érkezett, akit Mária Teréziának kereszteltek: „Inkább akarunk volna fiút“ — írta Vitnyédy egyik barátjának, — „de az lett, mit Isten adott.”

Az országos ügyek vezetésétől félretolva, Zrínyi folytatta a báni méltóságából reá háramló horvát ügyek intézését. A még mindig lázongó jobbágyokkal

többet nem tárgyalt, hanem azok felkelését fegyveres erővel letörte. Azután a közigazgatás rendezéséhez fogott. A török dúlások miatt a lakosság folyton változtatta helyét s így az adózás alapjául szolgáló összeírás szinte lehetetlen volt. Újonnan szabályozta a nemesi udvarok, belső telkek, zsellérek, jobbágyok stb. külső és belső vagyonának felbecsülését és az adók igazságosabb felosztását. Minden tevékenységében a török elleni védelmet tartotta szem előtt, mert mellőzése óta még nehezebben esett neki a bécsi, békességet kívánó utasítások végrehajtása, hiszen a török ezután sem hagyta abba garázdálkodásait. A haditanács bizalmatlanul kísérte Zrínyi minden lépését. Egyszer attól félt, hogy a törökre rohan, másszor pedig attól, hogy kibékül vele, talán azért, hogy a Habsburg-ház ellen fordulhasson. Scylla és Charybdis között lebegő helyzetét Zrínyi igen találóan jellemzi Rákóczihoz írott egyik levelében: „Engem eléggé exerceál az udvar bosszúsággal; csaknem azt mondhatom, sem velem, sem nálam nélkül nem lehetnek német szomszédaim. Ha békességet tartok törökkel, az is rossz, ha felbontom, az sem jó.“

A nádorválasztási kudarc volt Zrínyi életének legelső nagy veresége. Nagyon fájt neki az, hogy koronás királyában csalódott és hogy nemzetmentő szép terveit nem a császár környezete, hanem egy magyar ember, — Lippay — hiúsította meg. Büszkén, reményekkel telve indult az országgyűlésre Pozsonyba s megalázva, elkeseredve tért haza. Úgy érezte magát mint szegre akasztott kard, amelyre uralkodójának nincs szüksége. A nádori szék nem azért kellett neki, hogy a legelső közjogi méltóság fényében sütkérezzék, ő ebben az állásában is, — mint mindenütt és mindenkor, — katonapolitikus maradt volna, az ország seregének fővezére, akinek

most már minden eszköz a kezébe kerül ahhoz, hogy a törököket végre kiverje az országból. Nem így történt. Most újból kezdheti a kilincselést, kérvényezési, rábeszélést Bécsben, Grácban, Ferdinánd minisztereinél, az udvari haditanács tagjainál, hogy megértesse velük a török veszély napról-napra nyomasztóbb súlyát. Közben rezignáltan mondja: „Az mi kegyelmes császáruk csak proforma kérdez tanácsot tőlünk és immár mindent elvégzett akkor az német tanács, mikor az magyar urakat hívják.” Az esztendő végén Légrád majd Széchy-Sziget alatt támadja meg a törököt, azután Csáktornyát erősítetteti, Kanizsa környékén sáncokat ásat, és felkészül a Dél-dunántúlnak arra az önvédelmi harcára, amelyben, — mint most már tisztán látja, — az udvar segítségére nem számíthat.

A pozsonyi országgyűlés hatása alatt kezdett foglalkozni Zrínyi komolyabban az örökös királyság kérdésével. Mindjobban gyökeret vert benne az a meggyőződés, hogyha a Habsburg-ház kihal, akkor a nemzet csakis nemzeti királyt válasszon. A már említett névtelen röpirat adott Zrínyinek ösztönzést arra, hogy egy tanulmányt írjon, amelyben megismer-teti Mátyás király uralkodói és hadvezéri erényeit, mert ezt a magyar királyt tartotta ő nemzeti királyaink legkiválóbbjának. Ha tehát a Habsburg-ház kihalna, ilyen nemzeti királyt kellene az országnak választani. Két hét alatt (minden valószínűség szerint 1655—56 között) írta meg harmadik prózai remekművét, amelyet „*Mátyás király életéről való elmélkedéseknek*“ nevezett.

Figyelme ezután most már főképpen Erdély felé fordult, ahonnan II. Rákóczi György 1657-ben seregével Lengyelországba vonult, hogy a lengyel királyi koronát megszerezze. Zrínyi ekkor még igen nagy tisztelettel és rokonszenvvel figyelte a fiatal erdélyi

fejedelem minden lépését. A legjobb magyarnak tartotta, hős, okos, ügyes fejedelemnek, aki talán képes lesz majd Magyarországot is megsegíteni. Jó tanácsokat adott neki leveleiben arra, hogy miképpen kormányozza Erdélyt és lengyel hadjáratában mint fővezérnek mire legyen különös gondja. De Rákóczi-ban is alaposan kellett Zrínyinek csalódnia. Az erdélyi fejedelem nem volt Bethlen Gáborhoz hasonló egyéniség. Előkészületlenül és könnyelműen vezetett expedíciója csúfosan megbukott. Legjobb embereit feláldozta s miután seregének roncsaival végre hazakerkezett, és a törökökkel vívott egyik csatában halálosan megsebesült, a védtelenül maradt Erdélyben a török tervszerűen nyomult előre.

Mindezek az események, főleg Köprili Mehemed erdélyi hadjárata, újra felkorbácsolták a nyugati magyarságot. Zrínyi világosan látta azt, hogyha a török végrelegesen megtelepszik Erdélyben, onnan nyugat felé vonulva Nyugatmagyarország létét is veszélyeztetetheti. Erdélyre többé tehát nem számíthatott. A magyarnak ismét csak a német-római birodalom, — közelebbről a bécsi udvar, — pártfogását kellett keresni a török kiűzésére, hacsak nem képes főnixként feltámadni harmvaiból és magát reformálva, maga erejéből elvégezni a felszabadítás nagy munkáját. 1660—61 fordulóján Zrínyi újból tollat ragad és megírja leggyönyörűbb munkáját, a „*Török Afium ellen való orvosságot*”, melynek lélekbemarkoló súlyos mondatai ma is lelkesítőleg hatnak. Fel akarta rázni a hosszú török hódoltság jármában tespedő és orsába már-már beletörődő elalélt magyarságot, elébe tárta hibáit, erényeit és megmutatta a megújulás felé vezető utat. Ez pedig nem más, mint a nemzeti hadsereg felállítása, a nemzet közakaratóval, „serény resolúcióval” és „militáris disciplinával”. Profétai hevületének gyönyörű megnyilatkozása ez

a hatalmas riadó, amely még ma is Zrínyinek leggyakrabban olvasott és idézett munkája.

Sok csalódásnak, mellőzésnek útján érkezett Zrínyi oda, ahová ugyancsak sok csalódás után 50 évvel később, unokaöccse, II. Rákóczi Ferenc, — egy századdal később pedig Széchenyi István gróf. — Mindhárman meglátták azt, hogy a magyar nemzet talpraállításának csak a nemzet maga lehet a leg-hathatósabb eszköze és fegyvere. A magyarság felszabadulását Zrínyi kezdetben a német-római-katolikus irányban kereste. Amikor látta, hogy siket fülleknek beszél, a Rákócziak erdélyi-protestáns hatalmát szerette volna Magyarországra érdekében igénybe venni. „Lelki emésztődése,” — Vitnyédy írja, — és betegségei is kínozták, az alig 40 éves férfi sokat szenvedett. Családi életében is sok szomorúság érte. 1656-ban ismét csak leánya született, Mária Katalin. 1658-ban első leánykája Mária Terézia elhalt, de ugyanabban az évben született Izsák fia, akinek megérkezte új reménysugárral világított Zrínyi leikébe. íme eljött a fiutód, akiben a Zrínyi-nemzetség hagyományai és talán atyjának hadvezéri és írói tehetsége folytatódik.

De az a jelmondat: „Sors bona, nihil aliud”, amit Zrínyi magának választott, legkevésbé illett az ő életére. Azt remélte, hogy családjának ezt az új palántáját erős tölgyfává nevelheti, aki dacol az idők viharával és a fényes Zrínyi név hordozója lesz. De a sors mostoha keze a Csáktornyái vár falai közé nem életerős tölgyfapalántát ültetett, hanem csenevész, kis üvegházi növényt, akinek gyenge életvilága, alig-alig pislákolva aludt ki egy év múlva 1659-ben. Kisfia halálára írt elégiájában, — amely egyúttal utolsó lírai költeménye, — Zrínyi csak azzal tudta magát vigasztalni, hogy az Úristen a kis Izsákot a „Paradicsomkertbe ültette” tehát:

„Virágjában megmarad mindenkor ottan,
Itt penig az földön lett volna hervadtam
Ottan örök öröme neki az Úrban,
Itt búbanat ötét verné világban!”

Az 1660-ik esztendő Zrínyinek szintén nem sok örömet hozott. Június utolsó napjaiban Kanizsa várában hatalmas tűz támadt, amelyben a török várórség egy része is elpusztult. Zrínyi rögtön ott termett és sürgősen engedélyt kért Bécsből a kedvező alkalom kihasználására. A várat körülzárta, ágyúval lövette és bizalommal várta a bécsi támadó parancsot. Megint csalódott. Az udvari haditanács a törökkel kötött békeségre hivatkozva a támadást megtiltotta. Zrínyi elkeseredve vágta földhöz kardját, kárpótlásul csak azzal boszúlhatta meg magát, hogy szorgalmasain portyázott és csapott át török területre s onnan bőséges zsákmánnyal tért haza. A legszomorúbb hír, ami azokban a napokban Zrínyit elérte, az volt, amikor megtudta Nagyvárad elestét (1660 aug. 27.). Az erdélyi magyar határszél e fontos pontjának elvesztése után Zrínyi többé nem reménykedhetett abban, hogy „Erdély felől támadhat a magyar szabadság.” Amikor ezután még néhány fontos megerősített hely is meghódolt Köprili Mehemed előtt, Kanizsa ellensúlyozására a Mura és Dráva összefolyásánál egy várat épített és azt őseinek hajdani várára emlékeztetve, Új-Zrínyivárnak nevezte el. A bécsi udvar eleinte nem sokat törődött Zrínyi várépítési munkálataival, mert a törököknek erdélyi sikerei miatt kénytelen volt az ott bajbajutott Kemény János fejedelem sürgető segélykérésének engedni és Montecuccolit erősebb sereggel odaküldeni.

Zrínyi, Wassenhoven császári várépítő hadmérnök terve szerint éjjel-nappal dolgoztatott a vár építésén; erős földsáncokat emelt, cölöpgátakat, virrasz-

tótomyokat épített kőből, fából, rőzsefonatokból. Hogy embereinek jó példát mutasson: „führte der Herr Gräf selbst alle Tag mit dem Schubkarren Erde zu”. . . írja Ortelius egykori krónikája. — íme. az előkelő magyar főúr, horvát bán, mérhetetlen uradalmak tulajdonosa, aki egyenrangú társaihoz hasonló kényelmes, csak meddő politikai vitákkal foglalkozó életet élhetne, — verejtékes munkában, köz-katonáival, török foglyaival együtt talicskázza a földet egy olyan eszme rendületlen szolgálatában, amelyet az udvar és haditanács csak mellékes ügynek tart s amelyben honfitársai sem támogatják kellőképpen. De Zrínyi, az eszme fanatikusa, nem tehet másként. „Haditanács uraimék” és a Vitnyéditől, metodikus elmefuttatásai és meggondolásai miatt „Perspektívának” elkeresztelt Montecuccoli, Új-Zrínyivár építését, — mihelyt arról részletesebb adatokat hallottak, — természetesen nem helyeselték, sőt többször ráüzentek, hogy a várépítést hagyja abba. De Zrínyit mindez most már nem kedvetlenítette el. Három hét alatt Új-Zrínyivár már olyan állapotban volt, hogy egy, 1660 kora őszén kb. 8000 főből álló török csapat két órányira a váltói megállt, s mikor azt hallotta, hogy Zrínyi Miklós ott van és Péter fivére is közeledik, harc nélkül elkanyarodott Nagykanizsára. Ebben az előretolt várban Zrínyi valóban a magyarság virrasztója volt. Bécsbe küldött hosszú helyzetjelentéseire, javaslataira azonban továbbra is csak hűvös csillapító válaszokat kapott, de meg volt legalább az az elégtétele, hogy — régi ellenfele — Lippay érsek most már igazat adott neki, mert felismerte azt, hogy a bécsi udvar és haditanács kényelemszerető társasága sohasem fog törődni igaz szívvel Magyarország sorsával.

Zrínyiben pedig mindjobban meggyökeresedett az a meggyőződés, hogy a törökök kiűzése kizárólag

magyar ügyé vált. Megerősítette ebben a tudatában Montecuccoli eredménytelen erdélyi hadjárata. A császári generalissimus óvatos, megfontolt harceljárásával ott is kerülte az ellenséggel való nyílt összecsapást s a törököt „manővrózás” útján akarta kiszorítani. Eredményt nem ért el. Néhány erdélyi várat őrséggel megrakott, azután visszatért Bécs felé abban a meggyőződésben, hogy a nyugati kereszténység védelmében ott nagyobb feladat vár rá, tehát seregének épségét meg kell őriznie. Montecuccoli eredménytelen hadjárát követő országos felzúdulás az 1662-iki országgyűlésen olyan erővel jutott kifejezésre, hogy Montecuccoli jónak látta egy, — bár névtelenül megjelent, de tőle eredő, — röpiratban válaszolni azoknak a „rágalmazóknak”, akik hadjárát „kellő hozzáértés és tudás nélkül” bírálják és ócsárolják. Ebben az írásban kudarcának felelősségét a magyar nemzetre akarja hárítani és felpanaszolja azt, hogy átvonuló seregét a lakosság sehol sem támogatta, sőt mindenütt ellenségesen viselkedett; a magyar vezérek tudatlanok, a katonaság megbízhatatlan, így tehát csak felesleges vereségnek tette volna ki seregét, ha nyílt csatába bocsátkozik.

A választ erre a röpiratra éles gúnnyal maga Zrínyi adta meg: „Optime Dux“ megszólítással kezdődő névtelen röpiratában, melyben a „legjobb, legkitűnőbb vezér“ fejére olvassa mindazokat a mulasztásokat, amelyeket elkövetett. Történelmi példákkal cáfolja állításait és bátran síkra száll a magyar katonára és magyar hadvezér kiválósága mellett. Ez a latin nyelvű írás. Zrínyi legsikerültebb vitairata. Tartalma, szerkezete, okfejtése kitűnő, minden tekintetben méltó többi hadtudományi írásához. Montecuccoli és Zrínyi, e két, — egyénileg kiváló és tudós, — katonák között már régóta lappangó ellentét ezzel a vitával végleg elmérgesedett. A hadvezetés elvi kér-

déseiben megnyilvánuló ellentét Zrínyi utolsó éveiben nyíltan is kifejezésre jutott. A bécsi udvar pedig bármennyire is elismerte Zrínyit, a nyugati német-római birodalmi politika érdekében mindig Montecuccolinak adott igazat. Montecuccoli nagytudású hadvezér volt, korának kétségkívül egyik legkiválóbb katonatudósa. Hadviselésére a nyugati birodalmi szempontok voltak mérvadók. Mint császári hadvezér és a birodalmi nagy koncepció eszköze, a magyar kérdés megoldását mellékfeladatnak tartotta. Zrínyi pedig, — bár 1646 óta ugyancsak császári tábornok, — de egyúttal horvát bán és ízig-vérig magyar főúr, akinek a törökök kiűzése, őt legközelebről érdeklő, személyes ügye is volt. Elévülhetetlen érdeme tehát az, hogy amikor állandó harcok közepette az uralkodóház és tanácsosainak közönyével, sőt ellenszenvével állott szemben, mégsem csüggedt, és nemcsak személyes példájával, de Írásainak minden mondatával arra törekedett, hogy a magyarságban ébrentartsa a harcias szellemet és meggyőzze az ország lakosságát arról, hogy ha békésen megtűri a törököt határán belül, akkor sirját ássa meg.

A félretolt hadvezér

Zrínyi lelki nagyságát bizonyítja az, hogy ebben a súlyos helyzetben függetleníteni tudta magát a császári udvar gyámkodásától és itthoni rosszakaróinak gáncsoskodásai sem ingathatták meg elhatározásában. A határszéli urak közül sokan zúgolódni kezdtek, hogy Zrínyi állandóan fegyver alatt tartja jobbágyaikat és az ő földjeiken visel hadat. 1661 után szétküldött tisztjei mindig kevesebb katonát tudtak táborába hozni, mert a hosszas háborúk alatt elnyomorodott szegénység inkább békét akart. A sok akadály csak még jobban feszítette akaraterejé-

nek rúgóját. „Az mi magyar Hannibálunk“ — írja Vitnyédy — „ellenségei és nagyságának irigyei között, mint az pálmafa a nagy terhe alatt, ugyan emelkedik, — ha mással nem, — szép hírrel és névvel.“ Elkövetkezett az az idő, hogy Zrínyi most, amikor Béccsel már nyíltan is szembefordult, Magyarország és Erdély legtiszteltebb emberévé vált. Hatása, tekintélye túlnőtt azokon a kereteken, amelyek közé őt a bécsi politika szorítani akarta. De mellőzni lehetetlen volt. Az a dinamikus erő, amit Zrínyi Miklós a császár hadseregében mint alvezér és az országban mint legnagyobb tekintélyű államférfiú képviselt, nagyobb volt, mint azoknak hatalma, akik ezt a kényelmetlen magyar főurat a politika és hadvezetés teréről leszorítani igyekeztek.

A hadviselés mellett országos gondjai is voltak. Az ország protestáns rendjei kérve-kérték Zrínyit, hogy vegyen részt az 1662-iki soproni országgyűlésen és szólaljon fel sérelmeik ügyében. Az országgyűlés, dacára Zrínyi fáradozásainak a vallásszabadság kérdésében nem akart engedni, mire a protestáns rendek a gyűlést otthagyták. Zrínyi is velük ment s így búcsúzott el tőlük: „Én más vallású vagyok; de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeiken ejtett sérelem az én sérelmem. Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek, ők együtt megmenének a hazát.”

Gyakran hívták őt ezután is Bécsbe, Pozsonyba tanácskozássokra, de Zrínyi nem ment, mert nem akart újabb kioktatásokat, visszautasításokat, vagy indulatú, de soha be nem váltott ígéreteket hallani. Elérkezett a nagyság elszigeteltségének hegyfokára. Kétszeresen nagy volt öröme, amikor ezekben az időkben, 1662 november 24-én Bécsben végre megszületett fia, akit Adám névre keresztelt. A büszke

Zrinyi-törzs íme mégis csak új lombot hajtott. 1663 februárjában díszes kísérettel, 120 szánkóval repült felesége elé, hogy kis fiával Csáktornyára hozza. A boldog apa kétszeres örömmel készült a törökkel való leszámolásra, hiszen a nemzeti dicsőségen túl, most már családja hírnevének öregbítéséért is érde-
mes harcolnia.

Az újabb török háborút 1663-ban nem lehetett elkerülni. A török birodalomban ebben az időben harcias pasák és nagyvezérek kerültek uralomra. Köprili Ahmed nagyvezér 1663 nyarán átkelt az eszéki hídon és Budán áthaladva, szept. 25-én Érsekújvárt megadásra készítette. Most végre belátta Bécs, hogy minden békekötés csak írott papírrongy, elkövetkezett a tettek ideje. A török útja nyitva volt a nyugati kereszténység országai felé. A császári sereg Montecuccolival — Bécs védelmének ürügye alatt — Magyaróvár—Cseklész körül vesztegelt, s csupán Zrinyi Miklós fáradozott azon, hogy a Csallóközben portyázó lovasaival megnehezítse a törökök előnyomulását.

Azután visszatért a már teljesen kész Qj-ZrinyivárLa, s várta a török támadását. Fenkölt lelkének szép megnyilatkozása egy levél, amelyben magárahagyott helyzetét így festi: „Örömmel adok az Istennek hálát, ha én rajtam, az mint híre vagyom, kezdődik ez az utolsó romlás; kisebb keserűségemre leszen, hogysem ha mind látnám előttem veszni ezt a dicsőséges nemzetünket!”

De természetével ellenkezett volna az, hogy ölhetett kezekkel várja a török támadást. 1663 utolsó hónapjaiban maga felelősségére, külön téli hadjáratra indult. Gyorsan végigszárguldott a Dráva partján, azt megtisztította, közben Péter öccsével együtt Új-Zrinyivár alól verte vissza egy, — kb. 12.000 főnyi, — török sereg támadását.

A császár haditanácsosait december közepén Regensburgba rendelte, a következő évre tervezett nagy hadjárat megbeszélésére. Zrínyi, — abban a reményben, hogy ráruházzák az egész magyar sereg fővezér-ségét, — igen okos javaslatot terjesztett elő. Azt ajánlotta, hogy a háború súlypontját a Dráva vidékére helyezték, ő szívesen vállalja annak vezetését és minden terhét. Elrombolja az észéki török hadihidat s ezzel megszakítja a törökök összeköttetését anyaországuk felé. A magukra hagyott török végvárok visszafoglalása és a Dunántúlon kóborló török csapatok szétverése ezután már könnyű lesz, mert segítséget nem kaphatnak. A Duna vonalán előnyomuló egyéb császári csapatok pedig könnyűszerrel visszafoglalhatják a felvidéki török végvárat.

Montecuccolinak más terve volt. Véleménye szerint a Duna vonalának, mint a birodalom felé vezető útnak megtisztítása volt a legfontosabb feladat, tehát Esztergom, Buda visszafoglalása, azután előnyomulás Belgrád felé.

A regensburgi haditanács Montecuccoli javaslatát fogadta el, de Zrínyit sem akarta megbántani. Megfogalmazta tehát azt a hadművelési tervet, amely Montecuccoli és Zrínyi tervét szerencsétlen módon összeházasította. Minden, engedményekre, kölcsönös megegyezésekre épített haditerv magában rejti sikertelenségének csiráját. A regensburgi tanács a dunai hadművelési irány mellett döntött, de Montecuccoli főseregén kívül még két melléksereget bocsátott keze alá. A Felvidéken De Souches tábornok, Dunántúl pedig Zrínyi Miklós, Strozzi Péter és Hohenlohe Gyula tábornokok közös vezetése alatt álló seregeinek kellett a törököket foglalkoztatni és lekötöni, hogy Montecuccoli előnyomulását megkönnyítsék. Maga Montecuccoli sem volt e haditervvel megelégedve. Ellenezte Zrínyinek azt a szándékát, hogy

Kanizsa felé indul, mert a fősereget, — az egész számbajöhető sereg hármastagozódása miatt, — nem tartotta elég erősnek Buda visszavételére.

Zrínyi meg sem várva a regensburgi haditanács döntését, — amelyet csak 1664 március 18-án kapott kezébe, megkezdte Pécs ostromát s amikor az nehezen ment, seregének egyrészét otthagyta, maga pedig az észéki híd felé rohant s annak északi részét felgyújtotta. Azután újból Pécs felé fordult, itt azonban vezértársai ellenkeztek, úgyhogy az ostromot abba kellett hagyni. Ugyancsak a hármastagozódásból folyó súrlódások akadályozták meg Kanizsa visszavételét, amelyet Zrínyi április 27-én zárt körül.

Montecuccoli ezalatt a Dunánál vesztegelt és várta a német és francia seregek beérkezését. Zrínyiék Kanizsa alól Új-Zrínyivárra vonultak vissza, maguk után vonva a török sereg zömét. Most már Montecuccoli is felismerte a dunántúli hadszíntér jelentőségét és június 15-én seregeivel odaérkezett. A törökök ezalatt rendbehozták az észéki hidat és 20.000 emberrel megtámadták a várat. Zrínyi csapataival a vár közeléből sürgette Montecuccolit, hogy indítsa meg végre az általános támadást, de hasztalan. Az időközben 40.000 főre felszaporodott török június 27-én kezdte Új-Zrínyivárat ostromolni, és azt 3 nap múlva hatalmába kerítette. Zrínyi végleg elkeseredve ment haza Csáktornyára, onnan Bécsbe. Igazságának tudatában, részletes memorandumban tárta fel Montecuccoli hadviselésének hibáit a király előtt. Udvariasan, de hűvösen fogadták, mert a békepárt minden újabb támadást ellenzett. Az összecsapást azonban már nem lehetett elkerülni. Montecuccolinak a francia csapatokkal megerősített serege Szentgotthárdnál 1664 augusztus 1-én döntő csatában megverte a török fősereget. Pár nap múlva megkötötték a vasvári békét, amely veszített háború után

sem lehetett volna rosszabb. A török feltételek elfogadásánál megint csak a birodalmi érdek volt mérvadó. A spanyol örökösödési háború előrevetette árnyékát, a bécsi udvarnak most már kétszeresen fontos volt az, hogy nyugati terveit a török-magyar hadszíntéren esetleg újból fellángoló küzdelmek ne zavarják.

Montecuccoli diadalmaskodott, a végső nagy csatát ő nyerte meg és nem Zrínyi. Felvethetjük tehát a kérdést, hogy a személyes ellenszenv és a magyar vezér iránti bizalmatlanságon kívül, volt-e valami tárgyi oka annak, hogy Zrínyit az udvari haditanács és a király nem tartotta az egész keresztény sereg fővezéri tisztjére alkalmasnak? Találunk-e viszont Zrínyi Miklósból olyan hadvezért erényeket, amelyek indokolták teszik azt a határozott nagy hivatástudatot, amely egész egyéniségét betöltötte? Nyugodt lélekkel sorolhatjuk őt legnagyobb magyar hadvezéreink közé. Ő volt az első magyar *hadseregszervező*. Korán felismerte egy hivatásos nemzeti hadsereg szükségét, s ennek felállítására olyan kitűnő alapelveket fogalmazott meg, amelyek még ma is megszívlelhetők. Korát megelőzve az általános védkötelezettség gondolatának híve volt és a rendet, fegyelmet tekintette a hadsereg fundamentumának. Ilyen vonatkozású hadtörténeti munkái úttörő jelentőségűek.

Hadvezért egyéniségének legjellemzőbb bélyege a céltudatos erély, határozottság. Széles látókörű, mély tudású katona, de emellett gyakorlati ember, aki a Montecuccoli-féle methodismus, és távolabbi célokat szolgáló elgondolások helyett, a győzelem végső zálogát közelebbi célok kitűzésében és azok sikeres elérésében látta. Meg volt benne a helyzetek megítéléséhez szükséges tiszta pillantás és a gyors cselekvési készség. Különös szuggesztív ereje

katonáiban feltétlen engedelmisséget és bizalmat kellett s a törökök táborában nevét rettegetté tette. Benne is voltak hibák. Természeténél fogva vezetőnek született, olyan embernek, aki fanatikusan hitt elhivatottságában s ezért nehezen tűrte a felsőbb helyről jövő irányítást. Ha nádor lesz és fővezér, — egészen bizonyos, hogy a török félhold hamarabb hanyatlik le Buda váráról és a magyar történet szekere más, újabb nyomokon halad. Így azonban az általi életben és a hadvezetésben második, harmadik helyre szorítva, ezt nehezen tűrte és nem akarta magát fölötteseinek alárendelni. Montecuccolinak, — mint fővezérnek — kezében Zrínyi olyan éles fegyver volt, amellyel nem tudott bánni. Bár Zrínyi 1663—64-iki téli hadjáratában szép sikereket ért el, azáltal, hogy az általános nagy haditervtől eltérő hadjáratot vezetett kemény téli időben, lényegesen csökkentette a tavaszra tervezett, egységes nagy hadművelet esélyeit. Ha Zrínyi serege friss erőben marad, Montecuccoli a döntő csapást a törökre nem Szentgotthárdnál, hanem már hamarabb mérhette volna. A hadvezér Zrínyinek ez a, — lelki-ségében gyökerező, — hibája azonban egyéb erényei mellett eltölpül. Azok az alapelvek, amelyekkel Zrínyi viselt hadat, később sem tűntek el nyomtalanul. Mint örökérvényű katonai igazságok, vissza-vissza térnek, Nagy Frigyes, Napóleon és a legutolsó nagy világháború jeles vezéreinek gondolataiban.

Benne mint hadvezérben és emberben még két egészen kimagasló vonásról kell megemlékeznünk. Az egyik lelkületének előkelősége volt, a másik pedig az, hogy Írásai, kijelentései nem puffogó frázisok, hanem becsületes, igaz lelkének valóságos megnyilatkozásai. ő úgy élt és cselekedett, ahogy beszélt és írt. Személyét sohasem kímélte, bátorsága, önfeláldozó magatartása mindenkor példás volt.

Ilyen nagy elme és tiszteletre méltó egyéniség magánéletében sem lehet szürke vagy jelentéktelen. Az országgyűléseken, a báni székben lankadatlan eréllyel és kötelességtudással látta el tisztét. Családi életében hűséges férj és gondos családapaként mindig nemzetségének tisztessége, hírének gyarapodása lebegett szemei előtt. Leveleiben olvashatjuk, hogy a léha multságokat kerülte, bornemissza volt és a táncolástól fogadalom tartotta vissza. Rajongó híve, a fiatal Bethlen Miklós, — aki Zrínyi életének utolsó napjaiban környezetében volt, — őrizte meg számunkra e nagy magyar legtalálóbbr képét. „Igen tudós, vitéz, nagy tanácsú, nemzetéhez buzgó, vallásában nem babonás, képmutató s üldöző, — mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félénket gyűlölő, nagy és szép termetű, lelkű és ábrázatú, in summa: akkor magyar virtuosus és híres ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint Bethlen Gábortól fogva máig sem, — ha olyan országot és szerencsét nem bírt is, — sőt talán ezután sem léssen, noha az Isten titka és tárháza véghetetlen.”

Zrínyi hírnevére jellemző, hogy bár a szentgotthárdi csatában nem vett részt, az egész világ őt ünnepelte, mint a törökverés hivatott bajnokát. A csatában kiválóan verekedő francia tisztek őt magasztalták. Téli hadjárata után özönével érkeztek hozzá Európa minden részéből üdvözlő irások. Német városokban körmenetekben ünnepelték. A császár és VII. Sándor pápa sajátkezükkel írt levelekben üdvözölték. A spanyol király aranygyapjas rendjelet küldött neki, XIV. Lajos 10.000 aranyat, amit, — éppen úgy mint a Lipót császártól kapott pénzadományt, — Zrínyi seregeinek költségeire használta fel.

A gyalázatos vasvári béke országszerte nagy meg-

döbbenést keltett. Ekkor kezdett Zrínyi azzal a gondolattal foglalkozni, hogy XIV. Lajos francia királyban keresse a magyarság pártfogóját, mert eddigi kudarcai után nem remélte azt, hogy Lipót császár rövidlátó tanácsosainak, a magyar kérdésben elfoglalt álláspontját képes lesz megingatni. Néhány üzenetet is váltott a francia támogatás kérdésében Bonci velencei és Gremonville bécsi francia követekkel. 1664 novemberében alkalma is lett volna Gremonville-el találkozni, mert a király őt tanácskozáásra Bécsbe rendelte. Környezete le akarta beszélni az utazásról, de Zrínyi abban a tudatban, hogy lelkiismerete tiszta, nyugodtan készült útjára. Indulása előtti napon *1664 november 18-án*. néhány főúri barátjával a kursaneci erdőben vadászott és itt érte őt a baleset, amely megfosztotta az akkori Magyarországot legnagyobb fiától.

A vadászat már véget ért, amikor Paka nevű vadásza azt jelentette urának, hogy egy hatalmas vadkant megsebesített s az a bokrok közé menekült. Zrínyi rövid puskájával kezében lóra kapott és Paka kíséretében a sebzett kan véryoma után indult. Vadásztársai közül néhányan követték. Mikor Zrínyi és vadásza a vadkan közelébe érve lovaikról leszállottak, a feldühödött kan váratlanul rontott Zrínyire, őt földre teperte, mielőtt még módjában lett volna fegyverét használni. A vadásznak inába szállt a bátorsága s a legközelebbi fára kapaszkodott. A vadkan agyarával felszakította Zrínyi torkát, fején és arcán is szörnyű sebet ejtett, úgyhogy mire kísérete néhány perc múlva odaérkezett, Zrínyin segíteni már nem lehetett.

Halála után és később is ismételen lábrakapott az a gyanú, hogy Zrínyi a sűrű erdőben orgyilkosság áldozata lett, s hogy talán maga Paka vadász volt a gróf, — bécsi ellenségeitől felbérelt, — gyil-

kosa. A vadászaton résztvett szemtanúk elbeszélései, Zrínyi becsének Péternek és más egykorú leírásoknak tanúságai azonban nem hagynak kétséget aziránt, hogy a XVII. század legnagyobb magyarjának életét valóban tragikus vadászszerencsétlenség oltotta ki.

Halálát úgyszólván egész Európa gyászolta. András, bécsi kármelita atya Münchenben hatalmas gyászbeszédben méltatta a keresztény hit igazi védőjének dicsőségét. A tübingeni egyetem hallgatói külföldi nyelven a gyászdalok egész gyűjteményét állították össze. Itthon pedig a XVII. század magyar lírájának legszebb gyümölcsei, a vele foglalkozó siralmas, panaszos énekek zengték Zrínyi dicsőségét, és siratták váratlan halálát.

Zrínyi Miklósnak az a reményése, hogy nemzetsége még századok múlva is ragyogni fog a magyar élet egén, — nem teljesült. Halála előtt két évvel megírta végrendeletét; akkor, amikor Ádám fia még nem volt e világon. Ebben az írásban két leánygyermekéről beszél. Mivel pedig tudjuk azt, hogy elsőszülött leánya 1658-ban, — tehát négy évvel a végrendelet kelte előtt — elhalt, azt kell hinnünk, hogy második leányán, Mária Karolinán kívül, ebben az időben születhetett még egy leánya, aki azonban úgylátszik csecsemő korában elhalt, mert még nevét sem ismerjük. Egyetlen fia, Ádám, apjának katonai erényeit örökölte, élethivatásául ezt a pályát választotta. Mivel azonban Zrínyi Miklós özvegye, Lobi Mária, férje nélkül nem érezte magát jól a Csáktornyái magyar környezetben és sógorával, Péterrel kellemetlen anyagi pörösködései voltak, végleg Bécsbe költözött s fiát német környezetben nevelte. Széchy Károly, Zrínyi Miklós életrajzának írója szerint, Zrínyi Ádám teljesen németté vált és magyarul sem tudott. Takáts Sándor viszont azt állítja, hogy mint Zalavármegye főispánja és a légrádi magyar

őrség kapitánya jól beszélt magyarul. Közelebbi adatokat róla eddig nem tudunk, csupán azt, hogy mint katona, — atyjához méltó volt. Mint császári tábornok esett el az 1691 augusztus 29-én a törökökkel vívott szalánkeméni csatában.

Mária Katalin, Zrínyi Miklós második életbenmaradt gyermeke apáca lett és a bécsújhelyi kármelita kolostorban fejezte be életét. Miklós öccsének, az 1671-ben kivégzett Zrínyi Péternek két gyermeke közül a fiút, — János Antalt, — a császári udvar Zrínyi nevétől megfosztotta és Gnade Antal néven közkatonának besorozta. 1683-ban börtönbe vetette, s ott pusztult el 1703-ban. Vele kihalt a Zrínyi nemzetség utolsó férfisarja. De a hősi vér, a magyar szabadsáért való küzdés erős akarata, tovább lobogott Péter leányának, Zrínyi Ilonának lelkében, hogy azután fiában, II. Rákóczi Ferencben gyűjtsa lángra a nemzeti szabadság gondolatát.

A későbbi korok és, — bűnbánóan mondhatjuk, — mai magyar nemzedékek történeti tájékozatlanságára és hálátlanságára jellemző, hogy Zrínyi Miklósnak emlékét talán csak egv-két déldunántúli kisebb emlékmű és az a kis kőoszlop őrzi, (ha ugyan még ma is megvan), amelyet a Csáktornyái uradalmak későbbi tulajdonosai a kursaneci erdőben állítottak. Magyarországon szerte-szét állítunk léptenyomon szobrokat, emlékeket olyan bel- és külföldi egyének tiszteletére, akik a magyar nemzet rögzös életvonalának egyik-másik időszakában pártfogásukkal, jótékonyágukkal vagy írásaikkal igyekeztek hazánk sorsán enyhíteni. De Zrínyi Miklósnak, egész magyar történetünk egyik legjellemesebb és legtiszteletreméltóbb szabadságharcosának emlékét, — aki pedig *egész* életét a magyar nemzet dicsőségének szentelte, — eddig még seholsem hirdeti országos jelentőségű maradandó emlékjel! Vanitatum vanitas!

IV. A KÖLTŐ ÉS TUDÓS ÍRÓ

A múzsák szolgálatában

Nagyon nehéz feladat volna megállapítani azt, hogy Zrínyi Miklós sokrétű egyéniségének melyik kiváló tulajdonságával érdemelte ki leginkább a későbbi századok tiszteletét? Vérbeli hadvezér volt, művelt, előrelátó államférfiú, tudós író, katona és bölcseész. És mindezen — egyrészt a reális élet talajában gyökerező, másrészt az elvont tudományok mezején megnyilatkozó, — kiválóságán kívül, a XVII. század lírai költészetének szolgálatában is nagyot alkotott. Éppen úgy mint hadtudományi és politikai prózai írásaiban, költői munkáiban is az ókori klasszikus irodalom és korának legkiválóbb olasz költőinél keresett formát és keretet költői működéséhez. de azt magyaros tartalommal töltötte be. Hiába adja mondanivalóit költeményeiben Cupido, Arianna, Theseus, Tityrus és Orpheus szájába, — hiába tűnik elő Zrinviászából Homeros és Vergilius époszainak sok szépsége. — itt is, ott is csak Zrínyit, a magyar főúri poétát érezzük költeményeinek minden sorában.

Zrínyi költői munkásságának eredménye néhány lírai vers és nagy éposza. Mindezek együtt, — (egy-két kisebb költeményt kivéve) — először 1651-ben, — tehát még a költő életében, — jelentek meg nyomtatásban Bécsben, „*Adriai Tengernek Szirénája Gróf Zrínyi Miklós. Sors Bona Nihil Aliud*“ című barokkos díszítésű címlappal kezdődő könyvben.

A magyar nemességnek dedikálta ezt a munkát azzal az óhajtással, hogy „vérét utolsó csöppig is hasznosan neki dedikálhassa.” Rövid bevezetésben megmagyarázza éposza keletkezésének történetét, azzal az őszinte vallomással, hogy neki nem mestersege a poézis, csak szórakozásból ír, ezért verseiben sok fogyatkozás van. Munkáját azonban nem korrigálta, mert nem volt ideje hozzá. A kötet ezután Zrínyi két „Idilium”-ával kezdődik. Az egyikben „Egy vadász Violának kegyetlenségéről panaszkodik”, a másikban ugyancsak a kesergő és meg nem hallgatott szerelmes fordul Violához. E két vers után következik „A Szigeti Veszedelem” 15 énekben, azután ismét néhány lírai költemény, mégpedig az „Arianna Sírása”, „A Fantasia Poetica”, (Tityrus és Viola között játszó párbeszédés pástoridill). „A vadász és Echo”, az „Orpheus Dalok”, 6 epigramma, a „Feszületre” című vallásos költemény, végül, — mint a könyv berekesztése, — „Peroratio”. E könyvön kívül a mai napig feltalált 3 verse közül kettő, gnómaszerű rövid költemény, a harmadik pedig Izsák fia halálára írt gyönyörű elégia.

Zrínyi lírai költészetének egyik legjellemzőbb sajátága az, hogy mindegyik versét életének bizonyos jelenetével kapcsolatos eseményéhez fűzi. A Viola-idillek háttérben Esterházy Júlia iránt táplált viszonzatlan szerelme rejtőzik, az Arianna Sírása-ra, a Tityrus és Viola párbeszédekre, Draskovich Eusébia és a költő sokáig kétséges szerelme adott alkalmat. Az Orpheus-Dalokban a költő elsírhatja szépséges hitvesét. Az Epigrammák, Attila és Buda és más jeles magyar-horvát hősök emlékét dicsőítik. Vallásos költeménye ugyanabból a magasztos eszmevilágból meríti tartalmát, mint a Zrínyiász vallásos elemei. A Peroratio, Ovidiust utánzó gyönyörű utóhang. Két gnómája közül különösen szép „Az idő

és hírnév”-ről szóló, amelyben Zrínyi utoljára és ismét kifejezésre juttatja azt a meggyőződését, — egyúttal óhajtását, — hogy az ő örök hírért nem fekte tentával, pennával írta a magyar élet egére, hanem ellenség vérével, szablyája élével. Legmeghatóbb Zrínyi valamennyi költeménye között fia halálára írt elégiája. Az apai szív mély bánata a gyöngéd visszaemlékezés keserve az Isten akaratában való megnyugvás gondolatában talál vigasztalást.

Zrínyi versei a legelső, nyomtatásban megjelent magyar szerelmi versek. Előtte Balassi Bálint és Rimay János szerelmi énekei csak kéziratban és előszóiban terjedtek. Zrínyi ismerte ezeket, de költészetének mintáit mégsem tőlük, hanem az olaszoktól, Tassótól, Ariostótól és Marinotól vette. Marino páztoridilljeinek nemcsak költői szerkezetét, hanem sok gondolatát is megtaláljuk Zrínyi idilljeiben. A renaissance hatása alatt minden nemzet lírájában azonos érzéseket és motívumokat találunk. De Zrínyi e külföldi mintákból átvett részleteket erős személyes átalakító képességével újjáalkotja, magyarossá teszi. Idilljeiben egyébként nem ragaszkodik kizáróan a lírai formákhoz, verselése sokszor egyenetlen, darabos, de kifejezésmódja mindig erőteljes, tömör.

Költői remekművét, a „Szigeti Veszedelmet” Zrínyi 26 éves korában írta. Ihletét családi hagyományából merítette, az éposz formáját pedig, a magyar histórfás énekekre visszaemlékezve, de a világirodalom régi klasszikus époszainak és a barokk époszoknak, — Tasso, Marino, — mintájára alkotta. A hősköltemény a költő dédapjának Zrínyi Miklósnak Szigetvár 1566-iki ostromában való szerepét és vértanúhalálát adja elő. A keretet Zrínyi az élő hagyományon kívül, Istvánffi, Sambucus krónikáiból, egy horvát históriás krónikából és a történeti események-

nek akkor már ismert leírásaiból merítette. Költő forrásai voltak: egy magyar: — „A Sziget veszésérő. való história“, egy latin: Schesaeus erdélyi szász humanista: „De Capto Zigetho história” — és Karnarutic Bemát, zárai horvát költő éposza. De Zrínyi költői szabadságának tág teret engedett. A históriás anyagot mithológiai segítséggel földöntúli harccá emeli és Szolimán szultán halálát ősenek Zrínyi Miklósnak tulajdonítja. Isten maga küldi a török veszedelmet Magyarországra, hogy a bűnbekesúlyedt magyarságot megbüntesse. A hőslélkű Zrínyi könnyörgésére és maga életének önfeláldozó felajánlására a feszület lehajlik és Krisztus megvigasztalja a hőst. A régi mithológia gonosz varázslója a poklok segítségét állítja a török fegyverek mellé, de végül a keresztény eszme győz, Zrínyi Miklóst és hős társainak lelkét angyalok viszik a mennyekbe. A Zrínyiász vallásos, — katolikus, — eszmekörben mozgó éposz, melyben a súlyedt erkölcsű nemzet lelki váltásaképpen, hazájukat szerető istenfélő vitézek áldozták életüket. A tanulság ebből az, hogy mivel a magyar nemzetre bűnei hozták a törököt, — csak erényei válthatják meg. Az Isten a szigetvári hősökben próbára tette a nemzetet; mivel azok a próbát kiállták, mártírhaláluk jutalmául levette róluk sújtó kezét. A Zrínyiász egyik alapeszményeként tehát a megváltásszerű elemet ismerjük fel. A másik alapeszme azonban a nemzeti gondolat, s ezért az époszt nem mondhatjuk kifejezetten csak vallási époszsnak, mert, — mint Négyesy László igen találóan megállapítja, — a Zrínyiász alapjegye maga Zrínyi hősi nagysága.

De a Zrínyiásznak különös színt ad az is, hogy ezt a hőskölteményt olyan ember írta, aki maga is epikus hős. Az éposz költője, — és ebben különbözik Szerb Antal megállapítása szerint a világirodalom többi époszírítól, — nem kívül áll. A távolság az

eposzi hős és megéneklője között a modern korban növekedett, Zrínyi ellenben mint maga is törökverő bajnok, ugyanannak az eszmének apostola, mint dédapja. Hőskölteményét tehát élményszerű naturalizmussal tudta megírni. Hősei igazi hősök, egyszerű, haláltmegvető katonák; epizódalakjai, — mindkét viaskodó táborban, — élő alakok, a viadalok színhelye nem stilizált mithológiai táj, hanem a valóságos magyar-horvát végvidék, az ő harcainak is állandó színtere.

Zrínyi későbbi bírálói kifogásolják nyelvezetét. A hőskölteményből valóban hiányzik a verselés simasága és zenei művésziessége. De verselésének érdes, sokszor erőszakos ereje, tömörsége, mint Vörösmarty mondja: „ . . . a férfikebel diadalma, királyként őrzi méltóságát zaj-szülte művednek”. Horváth János pedig így jellemzi Zrinyinek e remekművét: a költő a monumentális barokkot képviseli, époszában szabadon átengedhette magát egyéni ihlete akarátának. A XVI. század primitív verses költészete után átmenet nélkül született meg ez a nagy mű, amelyben a költő a profán történeti eseményt a szent tisztelet hitfenségébe emeli. A mithológia összekapcsolása a keresztény istenség eszmevilágával Zrinyinél nem sablon, hanem a lángelme egyéni ténye; váratlan és elszigetelt kiemelkedés az irodalmi fejlődés átlagából. Zrínyi e művével — Arany János szerint — hatalmas ugrással szökött az épopoéia csúcsára, „amikor a ritmus szokott kellemét a gondolat merész fenségével váltotta fel.”

Az akkori viszonyok között Zrínyi éposza eléggé ismert volt, hiszen abban az időben kevés könyv jelent meg magyar nyelven. Hogy kortársaira közvetlenül mégsem gyakorolt nagyobb hatást, annak magyarázata az, hogy az akkori magyar költőkből hiányzott az ilyen hatalmas epikus munkához való

felkészültség, a közönség pedig lelki alkatánál fogv inkább a könnyebb lírát kedvelte. A folyamatosan verselő Gyöngyösy Istvánt többre becsülte, mint: súlyos vértetben tündöklő Zrínyit. De a Zrínyiás.: sorsának újabb kutatói (pl. Clauser Mihály) má rámutattak a Zrínyiász további, szakadásnélküli is mertségére és elismertségére. Irodalmi hatását bárt Listius László, Esterházy Pál nádor, később Tótf István, Ráday Gedeon, Kónyi János és mások mű-veiben felismerhetjük. A Zrínyiász, első kiadása óta — bár Révai Miklós 1785-ben „Költeményes Gyűj-teményébe“ fel akarta venni, — nyomtatásban 1817-ig nem jelent meg újra. Csak amikor Kazinczy Ferenc „Zrínyi minden munkáji“-ban 1817-ben az Afiummal együtt újból kiadta, indult meg a Zrínyiász új diadalútjára. Ettől kezdve Írók és költők foglal-koztak a művel és annak alakjával. Belőle regények, színdarabok keletkeztek. A XVIII—XIX. század fordulóján kisebb irodalmi vita is támadt a körül a kérdés körül, hogy ki nagyobb, — Zrínyi-e vagy Gyöngyösi? A többség Berzsényi bírálatához csat-lakozott, aki szerint Zrínyi ihletett „poéta“, Gyön-gyösi pedig csak „versificator“.

A XIX. század lüktető irodalmi életében már egyre gyakrabban emlegetik Zrínyit; a hírlapi és könyvirodalom, valamint a színpad hálás anyagot ta-lált Zrínyi époszában, sőt művét, — hogy népsze-rűbbé tegyék, — többen átdolgozták. Legértékesebb azonban az a kapcsolat, amelyet e század két nagy epikusának, Vörösmartynak és Aranyinak munkái és a Zrínyiász között találunk, ők már teljes mértékben felismerték e nagy mű valódi értékét. Különösen Arany volt az, aki mindenütt, — az iskola katedrájá-tól akadémiai székéig — magasztalóan nyilatkozott Zrínyiről. A Kazinczy-féle, — magyarázatok nélkül megjelent, — Zrínyi-kiadás idővel elavult. Egy év-

század kellett ahhoz, hogy újból a magyar olvasóközönség elé jusson Zrínyi életének egész költői termése. A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárában, 1914-ben adta ki végre Négyesy László „Gróf Zrínyi Miklós Költői Műveiből” címen, részletes magyarázatokkal és méltatással bővítve, a Szigeti Veszedelemet és Zrínyi összes eddig ismert verseit.

A Zrínyiász teljes szövegével külföldön csak horvát nyelven jelent meg, a költő öccsének, Péternek fordításában. Egy, Teleki-féle, hexameterekben tervezett, német fordítás csak töredékes kéziratban maradt meg. A Zrínyiász Zrínyi Miklós életművének nélkülözhetetlen alkatrésze. Hadvezéri tettei, levelei, röpiratai, prózai munkái és éposza mind a magyarságnak maga erejében való bizakodását, megújhodását szolgálják. Remekműve, a Zrínyiász a magyar irodalom maradandó értéke.

A klasszikus prózáiró

De Zrínyi Miklós gróf nemcsak költő, hanem a XVIII. század egyik legkiválóbb prózáirója, egyúttal a legelső magyar klasszikus író volt. E téren kifejtett működése különösen érdekes azért, mert, — mint azt munkáiban maga is hangsúlyozza, — nem írói hivatástudat készítette az Írásra. Nála az irodalmi tevékenység nem önmagáért való cél, hanem eszköz, egy nagy eszme szolgálatában. Első két prózai művét hadinépének okulására, oktatására írta, a másik kettőt pedig azért, hogy feltárja kortársai előtt a nemzet hibáit, mulasztásait és megmutassa nekik a haza felvirágoztatása felé vezető utat. De munkáiban nemcsak e problémák elméleti, akadémikus megvitatására törekszik, hanem harctéri és hadseregszervezői tapasztalataira támaszkodó gyakorlati tanácsokat, sza-

bályokat is szerkeszt a nemzeti hadsereg megerem-
tésére és vezetésére.

Segítségül veszi a külföldi hadtudományi írók munkáit, de azokat nem másolja, vagy utánozza, hanem kiválasztja belőlük mindazokat a gondolatokat, amelyeket, — magyar viszonyokra vonatkoztatva, — fel tud használni. Valamennyi munkájának eredeti, egyéni vonása: a munka tárgyának céltudatos kiválasztása, feldolgozási módja, írásmódjának színe, ereje és sajátosságos zamatja. Prózaí írásművei összességükben azt a benyomást keltik, mintha egy nagy katonai program alkotó részei volnának. Olyan programmá, amelyet szerzője váratlan halála miatt sem írásban, sem a gyakorlatban már nem tudott befejezni.

Mivel Zrínyi nem azért írt, hogy munkáival irodalmi babérokat szerezzen, nem is vetett súlyt arra, hogy új eszmék feltalálója, új gondolatok alkotója legyen. S ha ezért megállapíthatjuk azt, hogy Zrínyi a hadtudományi irodalom mezején nem volt úttörő, — jelentőségéből semmit sem veszít, mert önálló felfogása, lelki függetlensége minden Írásában felismerhető. Bárhonnán is meríthette mondanivalóit, — a magyar hadtudományi és részben politikai irodalom terén nagyot alkotott. Ami újat találunk munkáiban, az mind a magyar-török harctér sajátosságos harceljárásaira vonatkozik s ebben a vonatkozásban különösen érdekes.

Nagy munkáinak eredeti kéziratai sajnos, eddig nem kerültek napvilágra. Csupán közelegykorú vagy későbbi másolatokból ismerjük három munkáját, a *Tábori Kis Tractát*, a *Mátyás Király Életéről Való Elmélkedéseket* és a *Török Áftum Ellen Való Orvos-ságot*. Negyedik munkájának azokat a katona filozófiai gondolatait, feljegyzéseit nevezzük, amelyeket Rónai Horváth Jenő, egy munkában összefoglalt és

annak, — Zrínyi egyik írásában is említett, — *Vitéz Hadnagy* címet adta.

Zrínyi prózája szinte páratlan a maga nemében. Kifejezéseinek erőteljességén, ötletességén és lendületén meglátszik Pázmány Péter hatása. Nyelvezete mindig választékos, finom Ízléssel kerül az akkori időben, különösen hitvitázó iratokban szokásos vas-kosabb, faragatlan kifejezéseket. Hangja mindig emelkedett, lendületes, erőteljes. Írói készsége igen nagy, írásmódja annyira lüktető, hogy legutolsó munkájának, az Áfáimnak, minden mondata az előszó erejével hat. Igen jól jellemezte Zrínyi prózáját Kazinczy Ferenc eképpen: „Mely szép nyelv azon durva századból! Mely férfias lélek tündöklék elő Zrínyi minden szavain! Mely magyar szív! És mily tiszta, mely józan gondolkodás!”

Zrínyi hadtudományi munkáinak valódi értékét nem stratégiai, taktikai gondolatai adják meg, hanem az a magyarosan gyakorlati bölcselkedő szellem, amely minden mondatát áthatja. Munkáinak szerkesztési módját Négyesy László igen találóan határozza meg: „Zrínyi írói műveltsége classikus, humanistikus és olasz alapú. Prózai műformái, compositiómintái ugyanazok, amelyek a humanistáknál s a humanismus nyomán fejlett olasz irodalomban voltak.”

E rövid életleírás keretében nincs helyünk arra, hogy Zrínyi nagy prózai munkáinak mindegyikével részletesen foglalkozzunk. Röviden ismertetem tehát azokat, keletkezésük történetének és a munka céljának fejtegetésével. Időrendben legelső munkája a *Tábori Kis Tracta*, melyet 1646 és 1651 között írt. Ferdinánd Zrínyit 1646-ban tábornokká nevezte ki. A nagyon lelkiismeretes fiatal tábornok előkelő katonai rangját nem dísznek tekintette, hanem hivatását komolyan fogta fel. A magyar katonaságnak abban az időben még nem volt magyar nyelven írott sza-

bályzata. Ezt a hiányt akarta pótolni Zrínyi, egy, — valószínűleg több kötetre tervezett,— katonai szak munkával. Előtanulmányként magyar nyelvű kivonatát is készítette V. Károly katonaságáról készülő értekezésből és Schwendy Lázár császári generálisnak ugyanilyen tárgyú nagyobb munkájából. E ké kivonat: — „Az Militiáról írt Tractátus“, — a hadi szolgálattal, a hadsereg tisztjeinek, altisztjeinek általános szolgálati kötelezettségeivel foglalkozik. Ez: tervezte ügylátszik Zrínyi, katonai szakmunkája elsc részének. Bizonyára a második résznek készült e „Tábori Kis Tracta“. Ebben foglalkozik Zrínyi a hadsereg tagozódásával, a fegyvernemekkel, a táborbaszállás és táborkijelölés részletkérdéseivel és a hadsereg létszámadataival. A munka utolsó mondatából azt látjuk, hogy a következő rész, a tábori erődítés különféle alakjaival és rendszereivel foglalkozott volna. Ezt a részt azonban Zrínyi nem írta meg. Bizonyára azért, mert 1651 előtti időben írta époszát ami őt, — aki az írást csak mellékfoglalkozásnak, inkább szórakozásnak tekintette, — más irányban teljesen lekötötte.

A Tábori Kis Tractában Zrínyi egy, — már késznek, felállítottnak tekintett, — nemzeti hadsereg számára írt szervezési és gyakorlati szabályzatot. Könyvtárában igen sok, főleg olasz eredetű hasonló tárgyú hadtörténeti munka állott rendelkezésére. Ezekből, különösen pedig Basta Györgynek 1625-ben Milánóban megjelent: „Il Mastro di campo Generale“ című művéből merítette példáit. De figyelembe vette, — különösen a táborhelyek csoportosításánál, — Polybios munkáját és a római klasszikus tábori formákat is. A gyalogság tagozódásánál Gustav Adolf hadi rendtartására hivatkozik. Sok adatot merít Freytag Adám Frigyes, németalföldi hadmérnök 1630-ban megjelent munkájából.

A Tábori Kis Tractában Zrínyinek a magyar viszonyokra alkalmazott sok érdekes, és az akkori hadiszabályzatokhoz viszonyítva sok új gondolatát is találjuk. Akkor, amikor még a lovasság volt a csatadöntő fegyvernem, — Zrínyi már felismerte a gyalogság jelentőségét; tehát annak számát szaporítani szeretné. A felsőbb kötelékek (hadosztályok, hadtestek) akkori laza kapcsolatát kifogásolta és azoknak egy fővezér akarata szerinti összhangban való működését kívánta. A zsold és ellátás szabályozása, egyenruha rendszeresítése, a csapatoknak széjjelbontva menetelésének és a csata előtt való egyesítésének gondolata, Zrínyi e munkájában már mind megtalálható. Mindezek a követelmények akkor még szokatlanok voltak.

Zrínyinek ez a munkája lényegesen eltér későbbi munkáitól. Szerkesztési módján meglátszik, hogy csupán korlátozott célú szakmunkának készült. Történelmi eseményekre való utalásokkal, — amelyek minden későbbi munkájának különösen érdekes színt adnak, — még nem találkozunk. Ebben a munkájában még csak általánosságban beszél az ellenségről. A törökkel, mint a magyar haza legnagyobb ellenségével itt nem foglalkozik. Irodalomtörténeti szempontból Zrínyinek ez a munkája kétségkívül a legkisebb jelentőségű, de hadtudományi és nyelvészeti szempontból igen nagy értékű. Számtalan olyan zamatot magyar katonai műszavat használ, amelyek idővel feledésbe merültek. Zrínyi néhány katonai műszava később II. Rákóczi Ferenc szabályzataiban és — elvértve — a nemesi insurrectió magyar írásai-
ban még fel-felbukkan. De az 1848-as honvédsereg már erőszakos fordítással gyártott nyakatekert magyar katonai műszavakat. Ezeket, sajnos, az 1868-ban felállított magyar honvédség nyelvhasználata sem tudta kiszorítani, sőt újabb, még rosszabb sza-

vakat alkotott. Zrínyinek főleg ez a munkája, — c többi munkáiban is gyakran használt katonai terminológiája, — a legjobb bizonyítéka annak, hogyh nem is volt önálló magyar nemzeti hadseregünk, á volt szépen hangzó magyar katonai nyelvünk, amely nek ápolását, fejlesztését későbbi nemzedékek ke zönye és nemtörődömsége elmulasztotta. Hogy csa néhány példát említsek: a Zrínyitől legelőször hasz nált ilyen kifogástalan műszavak mint: „szállási osztó”, „beteglátó”, „hópénz”, stb. helyett még m is a rosszabb hangzású „szálláscsináló”, „egészségi ügyi katona”, „illetmény” megjelöléseket használjuk

Rendkívül érdekes Zrínyi második nagy munká jának, a *Vitéz Hadnagy*nak keletkezése és előadás- módja. Nagy szeretettel forgatta a római klassziku- sok könyveit. Különösen Cornelius Tacitus, Julius Caesar és Vegetius munkái ragadták meg figyelmét Olvasás közben kijegyezte mindazokat a részeket amelyeknek bölcs mondanivalóit a magyar viszo- nyokra alkalmazni tudta s ezekhez fűzött rövidebb- hosszabb megjegyzéseket, magyarázatokat. Való- színűleg egy összefoglaló munkában akarta mind- ezeket a klasszikus idézetekhez kapcsolt bölcsekedő gondolatait rendszerbe foglalni, ezért azok egyik ré- szét *űiscursus*o/cnak, másik részét *Aforizmáknak* ne- vezte el. Egy, elnevezés nélkül maradt csoportra Rónai Horváth Jenő alkalmazta Zrínyi egyik írására hivatkozva a *Centuriák* elnevezést. Ugyancsak ő fog- lalta össze egy kötetbe ezt a három fejezetből alakult Zrínyi munkát *Vitéz Hadnagy* cím alatt.

Ebben a munkában Zrínyi egyrészt a „hadnagy”, azaz a „hadvezér” tulajdonságairól beszél és azokról a szellemi, erkölcsi feltételekről, amelyek nélkül senki sem lehet kiváló vezér, másrészt pedig a vitézség követelményeiről. Nála a „vitézség” nem csupán a szűkebb értelemben vett bátorságot, vakmerőséget

jelenti, hanem általában a hadvezért, katonai ére-nyeknek összességét.

A munka feldolgozási módjából és eredetéből következik, hogy az nem egy végben készült. Zrínyi állandóan készített jegyzeteket, eleinte sorszámokkal látta el azokat, közben a számozást abbahagyta, majd újból élűiről kezdte, így tehát e munka keletkezési idejét pontosan megállapítani nem lehet. A pillanatnyi hadihelyzetre való utalásokból, továbbá a benne említett európai események idejéből azonban biztosan következtethetjük azt, hogy Zrínyi feljegyzéseinek egy része már az 1640-es évek végén, a többi pedig az 50-es évek végén készülhetett.

A *Discursusokban* 6 fejezetben „discurál“ Zrínyi a vitézség fogalmáról, a szorgalmatosságról, serénységről, elővigyázatosságról, azután a hadviselés alapelveit és a vezér személyes tulajdonságait ismerteti. Nagyon lelkére köti, hogy ne elégedjék meg egy-két győzelemmel, mert ennél sokkal fontosabb a siker kiaknázása, és az ellenség végső leküzdése. Az utolsó discursus külön tanulmányzámba megy. Ez az, amelyben Zrínyi hosszasan fejtegeti a szerencse befolyását és szükségességét. Jelmondatának, a „sors bona nihil aliud“-nak, ebben a discursusban találjuk meg, Zrínyinek az Isten igazságosztó kegyében bízó értelmezését.

A 128 *Aforizma*, Zrínyi tépelődő, mélyenszántó gondolatait őrizte meg számunkra. E gondolatokban . hangsúly az erkölcsi tanulságokon fekszik. Tacitus *i s Julius Caesar* gondolatainak felhasználásán kívül, különösen Machiavelli hatását látjuk rajtuk. Minden aforizma a majdan szervezendő magyar hadsereg okulását tartja szem előtt. Ugyanilyen gondolatokat találunk az 52 Centuriában is. A címből azt következtethetjük, hogy Zrínyi talán száz ilyen gondolat-

forgácsot akart összegyűjteni. Sajnos, csak ezt az 52-öt ismerjük.

Zrínyi első két, — határozottan katonai és katonafilozófiai jellegű, — munkája után, egy állambölcséleti — történeti munka megírásához fogott. Az 1655-iki országgyűlés idejében, Becsből sugallt névtelen röpirat a Habsburg-ház örökösödési jogának elfogadását ajánlotta a nemzetnek. Leghatásosabb érv gyanánt becsmérőleg foglalkozott a nemzeti királyok működésével, főleg pedig Mátyás király működését bírálta fitymálva. Zrínyi, aki rajongó szeretettel tanulmányozta Mátyás király életét, őt tartotta legkiválóbb nemzeti királyunknak. Válaszul a gyalázkodó bécsi röpiratra írta tehát 1655—57 között azt a munkáját, amelynek: „*Mátyás király életéről való elmélekedések*” címet adta. A munka két hét alatt készült, Bonfini krónikájának felhasználásával.

Zrínyi e munkájának határozottan oktató célja van. Sorba veszi Mátyás életének, uralkodásának minden nevezetesebb mozzanatát, de nem száraz krónikát írt, hanem elbeszélés, elmélekedés formájában közli mindazt, amiből kortársai megismerhetik ennek a nagy királynak egyéniségét, hadvezéri nagyságát, okosságát, szóval erényeit. De Zrínyi soha senkivel szemben sem volt elfogult. Mátyás hibáit és mulasztásait sem hallgatja el és nagyon helyesen állapítja meg azt, amire csak a legújabbkori magyar történetkutatók vetettek éles világot, hogy Mátyás, a német-római császárság gondolatától elkábitva, nagyobb gondot fordított nyugati politikájára, mint a török elleni védekezés szükségességére s ezzel megkönnyítette a törökök későbbi hódításait. E munka egyúttal Zrínyi politikai hitvallása. Mátyás hagyományára támaszkodva, életének eszménye egy, — Istentől választott hős abszolút uralma. De ennek az

abszolutizmusnak alapja ne a félelmetes kényúr zsarnoksága legyen, hanem bölcsesége és az alája rendelt nép és katonaság sorsával szeretettel törődő gondoskodása.

Mátyás huszita háborúinak felemlítése alkalmat ad Zrínyinek arra, hogy kifejtse álláspontját a vallás-háborúkról. Erősen bírálja a vitatkozó, hadakozó és erőszakoskodó papokat, nem szereti őket a politikai élet színpadán látni, mert meggyőződése szerint az emberiség lelki gondozására hivatott „papi ember, ne lépjen ki az ő cirkulusából.”

A Mátyás-tanulmány írásmódján már meglátszik az a nagy gyakorlat, amire Zrínyi eddigi műveiben és levelezéseiben szert tett. ötletes, színes irások itt már teljes pompájában élvezhetjük. De nemcsak íráskészségében és magyar nyelvében gyönyörködhetünk e munkájában, — annak belső szerkezete is kitűnő. Könnyen megtaláljuk a lelki kapcsolatot a Mátyás-tanulmány és Zrínyi előbbi munkája, a Vitéz Hadnagy között. Igen sok, ott feljegyzett elméleti tétel gyakorlati beigazolását látjuk Mátyás működéséről írott munkájában. Megismerjük ebből a műből Zrínyi fennkölt gondolkodását az államfő hivatásáról és bölcs gondolatait az államügyek vezetéséről. A Mátyás-tanulmánynak egyik legnagyobb értéke az, hogy a nagy király képének rajza mögött, Zrínyi leikébe pillanthatunk. Mátyás nagyságát, vitézségét példa gyanánt állítja a nemzet elé, de e munka minden szavában Zrínyi gondolkodását, aggodalmait, katonai és politikai óhajtásait ismerhetjük meg. De mindezeket talán még határozottabban érezhetjük legjelentősebb munkájában, az Afiumban, amelyre legteljesebben illik Buifon ismert mondása: „Le style c'est rhomme.”

„Az Török Afium ellen való orvosság” című munkájában, — amely Zrínyinek legtöbb másolatban

fennmaradt írása, — a hazáját mindenkifelett szerető, sorsáért aggódó, vezetésre hivatott ember szól nemzetéhez. Zrínyi egyik munkájában sem tárja ki lelkét ennyire. A rábeszélés, meggyőzés szavával ostorozza benne a nemzet hibáit, feltárja az idegen segítséghez fűzött reménység meddő voltát és levonja a végső következtetést, hogy a magyarság akkori válságos helyzetében nincs más mentség, mint a nemzet összefogása és a „fegyver, fegyver, fegyver!” Zrínyi e munkáját nem lehet unott, fásult lélekkel olvasni. Fanatikus hazaszeretetének izzó lángjai perzselnek, az egész munka szónoki remekmű, egy mélyen érző bölcs, nyílt tekintetű és minden akadály leküzdésére kész, erélyes, tiszta egyéniségnek páthosszal telt megnyilatkozása.

A közvetlen okot e mű megírására a törökök erdélyi sikerei főleg pedig Nagyvárad eleste (1660) adta. Most már Erdély sem segíthet a magyarokon, a bécsi udvartól hiába várunk segítséget, tehát .vagy talpra áll a nemzet és maga veri ki a törököt, vagy elpusztul. Az első lépés, nemzeti hibáink felismerése és önmagunk megjavítása, a következő, a nemzeti hadsereg felállítása. Zrínyinek ez a szerkezetében is kimagasló munkája azonban nem csillogó, de üres hazafias szólamokból álló buzdító beszéd, hanem egy eszes államférfi és erélyes hadvezér reálpolitikai gondolatainak összefoglalása. Mint minden többi munkájához, Zrínyi a mintát ehhez is a külföldi irodalomból vette. Az Afium szerkezete, a gondolatmenet hasonlósága, a felsorolt példák és azok alkalmazása, sőt a munka terjedelme is azonos, *Busbequius Gislenius*, XVI. századbeli flandriai tudós egyik hasonló tárgyú munkájával. De meglátszik Machiavelli hatása is. Mindez semmit sem von le értékéből. Az Afium mindenképen e nagy magyar lélek örökbecsű alkotása.

Az **Afium** volt Zrínyi utolsó prózai munkája. De prózai, politikai és — több vonatkozásban hadtörténeti — munkái közé sorolhatjuk igen sok levelét is, legelsősorban II. Rákóczi Györgyhez, a nádorság kérdésében 1553-ban írott emlékiratát és a Montecuccolival folytatott polémia latin vitairatát. Leveleinek minden sorából visszatükröződik Zrínyi egyénisége. Ha nem ismernők kezevonását és nem látnok aláírását, akkor is megéreznök erőteljes stílusában azt a különleges Zrínyi-hangot, amelyen csak ő tudott kortársaihoz szólni.

Életének és írói működésének kutatói közül néhányan Zrínyinek tulajdonították a *Siralmas Panasz* név alatt ismert röpirat, valamint egy, úgynevezett *Ráday-Emlékirat* szerzőségét. E két írás azonban olyan lényeges pontokban különbözik Zrínyi felfogásától, írásmódjától és munkáinak szerkezetétől, hogy az újabkori kutatás azokat nem tartja Zrínyi munkáinak. Hatása azonban mindkettőn felismerhető.

Zrínyi nagy munkáinak eredeti kézírata sajnos, nem került napvilágra, csupán közel egykorú vagy későbbi másolatok maradtak meg a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtárában, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában és néhány más, — egyházi és világi levéltárban. Nyomtatásban legelőször az Afium jelent meg 1705-ben Bárfán, Forgách Simon gróf, II. Rákóczi Ferenc tábornagynak buzgalmából. 1817-ben Kazinczy Ferenc „Zrínyi Minden Munkáji” című könyvében a költői munkák mellett még mindig csak az Afiumot találjuk. 1853-ban került végre a magyar olvasóközönség elé Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor szerkesztésében Zrínyi prózai munkáinak teljes gyűjteménye, „Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái”. A Magyar Tudományos Akadémia 1891-ben adta ki Rónai Horváth

Jenő szerkesztésében „Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér munkái”-t. Azóta a mai napig, Zrínyi prózai munkáiból több különféle szerkezetű, célú és terjedelmű kivonat került a könyvpiacra, míg végre, a Magyar Szemle Társaság 1939-ben kiadhatta „Gróf Zrínyi Miklós Prózai Munkái” címen azt a kötetet, amelyben együtt találjuk a négy nagy munkát. Zrínyi emlékiratait és eddig ismert magyar leveleinek különösen érdekesebb részleteit, hadvezéri és prózáirói működésének méltatásával.

Zrínyi írói tragikumához tartozik az, hogy követői, utánpótlói a prózairodalom terén nem voltak. Gondolatait felismerhetjük II. Rákóczi Ferenc leveleiben és a rodostói szomorú bujdosók között dolgozó Kiss István filozófus egyik könyvében. — De annak az irányzatnak, amelyet ő a prózairodalom terén alapított, közvetlen követői nem voltak. Ennek oka az akkori török hódoltsági viszonyokon kívül csak az lehetett, hogy írásait kevesen ismerték, azután pedig a törökök végleges kiűzésénél az az eszme, amelyért Zrínyi kardot és tollat ragadott, beteljesült s a nemzeti irodalomnak a Rákóczi felkelés s az azt követő időszak új irányt szabott.

A kursaneci erdőben lejátszódott tragikus jelenet úgy tűnik fel előttünk, mint amikor a rendező egy hatalmas drámában kénytelen — váratlan katasztrófa miatt — a függönyt a harmadik felvonás közepén leereszteni. Hogy miképpen zajlott volna le Zrínyi életének negyedik felvonása, — azt soha többé nem tudjuk meg. De bizonyos, hogy kivételes egyéniségére még fontos szerep várt. Bölcseségével, tekintélyével, közéleti tisztaságával és lángoló hazaszeretetével talán megtalálja az utat, amelyen a bekövetkezett bonyodalmak között a király és nemzet

megértéssel együtt haladhat. Ha pedig a bécsi udvart nem sikerül meggyőznie a magyar szabadság védelméért folytatott küzdelmének jogosságáról, — akkor talán ő is rálép arra az útra, amelyen unokaöccse, II. Rákóczi Ferenc kereste a magyar igazságot. Így azonban őt is elérte a nagy magyar értékek tragikumája, — a sikertelenség. Élete dicsőséges jelenet volt a magyar történet színpadán, de nem egy új korszak kezdete.

A török hódoltság korának e legkiválóbb magyar nagysága mögött 1664 őszén bezáródott a Csáktornyái várhoz tartozó Szent Ilona kolostor kriptájának kapuja. Csak testi alakját zárta el a világ szemei elől. Zrínyi emléke intő és követésre méltó példa marad minden időkre! Lelkének fénye tovább ragyogott a Budavárát felszabadító magyar vitézekben és a magyar nemzet későbbi szabadságharcosainak szívében, akik hozzá hasonlóan egy fenséges eszme szolgálatában ragadtak fegyvert.

„Az eszme él s a láng mely fellobog,
Világot késő századokra vet!”

(Madách: Az ember tragédiája, VII. szín.)

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Zrínyi Miklós életével és irodalmi tevékenységével igen sok munka, értekezés, emlékbeszéd és hírlapi közlemény foglalkozik. Életét legrészletesebben *Széchy Károly* írta meg 1896-ban, a Magyar Történeti Életrajzok sorozatában 5 kötetben. Bár ez a munka, mint életrajz, sok tekintetben nem felel meg a követelményeknek, benne megtalálhatjuk Zrínyi életéről addig megjelent, majdnem valamennyi forrásmunkát és a bécsi állami és hadilevéltárban Zrínyivel foglalkozó legfontosabb iratok jelzéseit. Részletesen foglalkozik Zrínyivel Beöthy Zsolt és újabban Pintér Jenő irodalomtörténete.

Zrínyi hadvezéri és prózai működésének irodalmát lásd részletesen a „*Magyar Szemle Klasszikusai*“ sorozat II. köteteként, tőlem 1939-ben sajtó alá rendezett és magyarózott „Gróf Zrínyi Miklós Prózai Munkái” című könyvben.

Zrínyi költői működését ismertető legalaposabb és a legkitűnőbb könyv, *Négyesy László*, „Gróf Zrínyi Miklós Költői Műveiből” cím alatt, a Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtárában 1914-ben kiadott munkája, bőséges és rész-

letes irodalmi forrásmű-felsorolással. Az azóta Zrínyivel foglalkozó irodalomtörténeti tanulmányok között különösen értékes adatokat és méltatásokat találunk *Horváth János* tanulmányában (Napkelet, 1924), *Szerb Antal*, *Kardos Tibor*, *Joó Tibor* és *Clauser Mihály* értekezéseiben.

TARTALOM

I. Nagyhirű ősök méltó utóda	3
Tanuló évek	6
A Csáktornyái várúr	16
II. A magyar szabadság virrasztója	
A hadvezér iskolája.....	24
A báni székben	29
III. A meg nem értett nagyság	
Országos ügyek ütközőjében	37
A félretolt hadvezér	48
IV. A költő és tudós író	
A múzsák szolgálatában	59
A klasszikus prózáíró	65
Irodalmi tájékoztató	78